

GODS GENERAALS VAN DE WERELD

DEEL 3

Uit alle volken

*Acht christenen uit vier werelddelen,
van Samson Occom tot
Hassan Dehqani-Tafti*

*Een grote menigte, die niemand tellen kon,
uit alle naties, stammen, volken en talen.*

Openbaring 7:9

WIM KAMPHORST

GODS GENERAALS VAN DE WERELD · DEEL 3

Uit alle volken

*Acht christenen uit vier werelddelen, van Samson Occom tot
Hassan Dehqani-Tafti*

WIM KAMPHORST

Inhoud

Inleiding: tot aan de randen	2
Samson Occom: de Mohegan die zijn eigen volk bleef zoeken	4
Joeli Bulu: de man die tussen de sterren wilde wonen	18
David Unaipon: de uitvinder die zei “kijk naar mij”	31
Isidore Bakanja: de jonge man die zijn scapulier niet afdeed	43
Francisco Olazábal: de Azteek die zijn eigen kerk begon	55
Wang Mingdao: de ijzeren zoon die viel en weer opstond	68
Son Yang-won: de vader die de moordenaar van zijn zoons een thuis gaf	80
Hassan Dehqani-Tafti: de bisschop die bad voor de moorde- naars van zijn zoon	92
Nawoord	104

Uit alle volken. Gods generaals van de wereld, deel 3

© 2026 Wim Kamphorst

Stichting (F)Luister Nederland

Bijbelcitaten zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling © 2010 Stichting HSV.

Eigen uitgave. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Bij elk hoofdstuk staan de geraadpleegde bronnen. Verhalen die alleen uit de eigen getuigenis van een persoon of uit latere overlevering bekend zijn, of die niet te controleren zijn, worden in de tekst en in het slotoverzicht van elk hoofdstuk zo benoemd.

Dit boek is gratis te lezen en te downloaden op wimkamphorst.nl.

Inleiding: tot aan de randen

De eerste twee delen van dit boek gingen over christenen uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika. In dit derde deel wordt de kaart groter. Er staan mensen in uit Noord-Amerika, uit de eilanden van de Stille Oceaan, uit Australië en uit het Midden-Oosten. Ook nu zijn het geen zendelingen die van ver kwamen, maar mensen die het evangelie in hun eigen land en onder hun eigen volk droegen.

Een Mohegan in New England wiens preek volgens historici het eerste gedrukte geschrift van een inheemse Amerikaan op eigen naam was. Een Tongaan die naar Fiji voer om daar het evangelie te brengen. Een Aboriginal uitvinder en prediker die op het Australische geld staat. Een jonge Congolees op een rubberplantage die een scapulier om zijn hals droeg. Een Mexicaanse evangelist die zijn eigen kerk begon toen hij merkte dat Spaanstaligen in andere kerken weinig te zeggen hadden. Een Chinese voorganger in Peking die ruim twintig jaar gevangen zat. Een Koreaanse dominee die de jongen die zijn zoons had gedood als zoon aannam. En een Iraanse bisschop die na de moord op zijn zoon een gebed schreef voor de moordenaars.

DEZELFDE WERKWIJZE

Ook in dit deel staan de feiten voorop. Na elk hoofdstuk staat wat vaststaat, wat alleen uit iemands eigen woorden of uit latere overlevering bekend is, en wat onzeker of betwist is. De bronnen staan erbij.

Bij een paar mensen in dit deel zijn de bronnen dun. Over Francisco Olazábal en Son Yang-won is in het Nederlands en Engels weinig geschreven. Bij Joeli Bulu komt veel uit zijn eigen levensverhaal, dat een zendeling opschreef. Ik heb het daarom korter gehouden waar ik niet meer kon controleren, en ik zeg erbij waar een verhaal maar op één bron rust.

De acht mensen in dit deel horen bij heel verschillende kerken: presbyteriaans, methodistisch, congregationalistisch, rooms-katholiek, pinkster, anglicaans, en gemeenten die ze zelf begonnen. De volgorde is weer die van de tijd, van de achttiende eeuw tot het einde van de twintigste.

UIT ALLE NATIES

Johannes zag *een grote menigte, die niemand tellen kon, uit alle naties, stammen, volken en talen* (Openbaring 7:9). Sommige mensen in dit deel komen uit volken die bijna verdwenen zijn, of die lang niet werden meegeteld. Ook zij staan in die menigte. Wie weet wie je daar nog meer tegenkomt.

Samson Occom: de Mohegan die zijn eigen volk bleef zoeken

Op 2 september 1772 stond in New Haven, Connecticut, een man klaar om opgehangen te worden. Hij heette Moses Paul en hij was een Wampanoag, een inheemse Amerikaan. In december van het jaar ervoor had hij in een herberg in Bethany ruzie gekregen. De waard wilde hem geen drank meer schenken, een zekere Moses Cook sloeg hem, en Paul doodde Cook. De rechtbank in New Haven veroordeelde hem tot de strop.

In juli had Paul vanuit de gevangenis een brief geschreven. Hij vroeg één bepaalde predikant om op de dag van zijn dood te preken. Zijn reden was kort: “omdat wij van hetzelfde volk zijn”, vrij vertaald. Die predikant was Samson Occom, een Mohegan uit het oosten van Connecticut.

Occom kwam. Hij preekte over een tekst uit de brief aan de Romeinen: *Want het loon van de zonde is de dood, maar de genadegave van God is eeuwig leven, door Jezus Christus, onze Heere.* (Romeinen 6:23). Hij sprak de veroordeelde rechtstreeks aan. Hij sprak de andere toehoorders aan. En hij keerde zich apart tot de inheemse mensen die waren gekomen, met een harde waarschuwing over drank.

Die preek werd nog datzelfde jaar gedrukt in New Haven. Daarna volgde de ene herdruk na de andere. Het is het eerste geschrift van een inheemse Amerikaan dat op eigen naam werd uitgegeven, zo noemen historici het meestal. Occom was toen negenenveertig. Hij had al een leven achter zich als leraar, predikant en woordvoerder van zijn volk. Hij had geld opgehaald in Engeland voor een school die later Dartmouth College werd, een van de oudste universiteiten van Amerika. En hij had ontdekt dat die school niet bleef wat hem was beloofd.

Het begon in Mohegan, in 1723.

EEN VOLK DAT LAND VERLOOR

Mohegan lag vlak bij het stadje New London. Het gebied heet nu Montville en ligt in het reservaat van de Mohegan. In 1723 was Connecticut een Britse kolonie. Kolonisten en inheemse volken leefden er naast elkaar, en tussen hen ging het steeds weer over één ding: land.

Voor de Mohegan speelde daarbij één zaak die hun hele eeuw zou kleuren. In 1640 had hun leider Uncas een groot stuk land afgesproken met de kolonie. Wie had dat land nu eigenlijk? De Mohegan zeiden: het is aan ons toevertrouwd, niet weggegeven. De kolonie zag dat anders. Die rechtszaak, de Mason-zaak, sleepte zich tientallen jaren voort, tot 1773. Ze verdeelde de stam en zou Occom zijn halve leven bezighouden.

Zijn vader heette Joshua en stond bekend als jager. Zijn moeder heette Sarah. De familienaam wordt in de bronnen verschillend gespeld: Tomacham, Ockham. Volgens sommige biografen stamde de familie van Uncas af. Dat wordt vaak gezegd, maar een harde bron heb ik er niet voor gevonden. De Brothertown Indian Nation, het

volk dat Occom later mee zou stichten, vertelt dat hij in een wigwam werd geboren.

Hij groeide op in de religie van zijn volk. Zo schreef hij het later zelf: hij was als heiden geboren en als heiden opgevoed.

EEN PRIMER EN EEN NIEUW TESTAMENT

Rond 1740 trok er een golf van opwekking door de Engelse koloniën. Historici noemen haar de Great Awakening, het Grote Ontwaken. Rondtrekkende predikers riepen mensen op tot persoonlijke bekering, en dat bereikte ook de inheemse dorpen. Sarah, Occoms moeder, werd een van de eerste Mohegan die christen werden.

In 1768 schreef Occom een kort verslag van zijn leven. Daarin vertelt hij dat hij zestien was toen de predikers kwamen. Een half jaar lang was hij onrustig van binnen. Hij kocht een primer, een eenvoudig leesboekje, en vroeg Engelse burenen hem de letters te leren. Op zijn zeventiende vond hij, zo schreef hij, rust in Jezus Christus. Hij begon het Nieuwe Testament te lezen en wilde de kinderen van zijn volk leren lezen. Andere bronnen geven 1741 als jaar van zijn bekering. Eén biograaf noemt de prediker James Davenport, maar Occom noemt zelf geen naam.

Wat dreef een Mohegan-jongen ertoe om met een spellingboekje bij zijn witte burenen aan te kloppen? Hij schreef er weinig over. Hij beschreef vooral wat hij deed.

In 1742 kozen de Mohegan hem, nog geen twintig, tot raadsman van hun leider Ben Uncas II. Hij was dus jong al iemand naar wie zijn volk luisterde.

EEN WEEK OF TWEE IN LEBANON

In 1743 ging zijn moeder naar Eleazar Wheelock, een jonge predikant in het dorp Lebanon, Connecticut. Ze vroeg hem haar zoon een week of twee les te geven. Occom bleef vier jaar.

Wheelock was congregationalist, een stroming van Engelse protestanten waarin elke plaatselijke gemeente zelfstandig is. Hij gaf Occom Latijn, Grieks en Hebreeuws. Later studeerde Occom verder bij een andere predikant, Benjamin Pomeroy, als voorbereiding op Yale. Daar kwam het nooit van. In de zomer van 1749 raakten zijn ogen zo overbelast dat hij moest stoppen.

In 1754 opende Wheelock in Lebanon een school voor inheemse leerlingen, Moor's Indian Charity School. Later zou die school Occom naar de andere kant van de oceaan sturen.

TWAALF JAAR AAN DE OOSTPUNT VAN LONG ISLAND

In 1749 ging Occom mee op een vistocht naar Montauk, aan het oostelijke eind van Long Island. De Montaukett zochten een schoolmeester. Hij sprak eerst een half jaar af. Hij bleef ongeveer twaalf jaar.

Zijn eigen verslag is nuchter. Hij had zo'n dertig leerlingen overdag en een avondschool erbij. Hij leidde de diensten, bezocht zieken en beslechtte ruzies. Hij reed zo'n dertig mijl om ook bij de Shinnecock te preken. Hij woonde in een wigwam en verhuisde twee keer per jaar mee met zijn gezin. Voor het malen van zijn graan moest hij achttien mijl reizen.

In 1751 trouwde hij met Mary Fowler, een Montaukett en een van zijn oud-leerlingen. Ze kregen tien kinderen; Wikipedia telt er elf. Onderzoekers van Dartmouth beschrijven Mary als een vrouw die trouw bleef aan de Montauk-manier van leven, en als een tegen-

wicht voor de invloed van Wheelock. Ik noem haar hier omdat ze in veel boeken over Occom ontbreekt. Zonder haar is zijn verhaal niet te vertellen.

Op 30 augustus 1759 werd Occom geordend door het presbyterium van Suffolk op Long Island. Een presbyterium is in de presbyteriaanse kerk de vergadering van predikanten en ouderlingen uit een regio, die predikanten aanstelt. Hij had nooit een universiteit afge maakt. De presbyterianen ordenden hem toch, als zendeling onder zijn eigen volken.

HONDERDTACHTIG POND

In zijn levensverhaal van 1768 doet Occom iets wat in die tijd bijna niemand durfde. Hij zet de cijfers naast elkaar.

Voor zijn werk op Montauk kreeg hij van de zendingscommissie in Boston vijftien pond per jaar, en later nog eens vijftien om schulden af te lossen. Een jonge, ongetrouwde witte zendeling kreeg van dezelfde commissie honderd pond voor één jaar, plus vijftig voor een tolk en dertig voor iemand die hem introduceerde. Samen honderdtachtig pond. Occom rekende uit dat hij voor twaalf jaar werk ongeveer evenveel had gekregen als die man in één jaar. En Occom was zijn eigen tolk.

Dan vertelt hij een verhaal over een inheemse jongen die bij een Engelse familie in dienst was. De zoon van de baas sloeg hem bijna elke dag. Iemand vroeg de jongen waarom. Hij dacht dat het kwam doordat hij indiaan was. Occom paste het op zichzelf toe. Hij geloofde, schreef hij, dat het kwam “omdat ik een arme indiaan ben”, vrij vertaald. En hij sloot af met de gedachte dat God hem zo gemaakt had.

Ik lees die zin als iets anders dan zelfmedelijden. Een man noemt het onrecht bij zijn naam, en legt zijn afkomst tegelijk in de hand

van God. Dit verslag werd overigens pas in 1982 gepubliceerd. Het lag ruim tweehonderd jaar in een archief.

DRIEHONDERD PREKEN IN ENGELAND

Na zijn ordening ging Occom in 1761 en 1762 op reis naar de Oneida, een volk in het westen van de kolonie New York. Zijn zwager David Fowler ging mee. Een derde reis in 1763 strandde, omdat er oorlog uitbrak tussen Britten en inheemse volken rond de Grote Meren. In 1764 verhuisde Occom met zijn gezin terug naar Mohegan. Daar raakte hij in conflict met de plaatselijke predikant David Jewett, die zelf belang had bij de Mason-zaak. Het zendingsbestuur van Connecticut sprak Occom vrij van alle klachten, behalve van zijn rol in die landzaak. Wie voor het land van zijn volk opkwam, kreeg dus problemen met de mensen die zijn salaris betaalden.

In december 1765 vroeg Wheelock hem om naar Groot-Brittannië te gaan. De school had geld nodig. Occom voer met de predikant Nathaniel Whitaker over de oceaan. De bekende evangelist George Whitefield bracht hem in contact met edelen en hogere geestelijken. In maart 1766 liet Occom zich in Londen inenten tegen de pokken, in die tijd een omstreden behandeling.

Wat volgde, was een reis van bijna twee jaar door Engeland en Schotland. Occom hield naar schatting driehonderd tot vierhonderd preken. Koning George III gaf tweehonderd pond. De graaf van Dartmouth, William Legge, schreef zich in voor vijftig guineas en werd een van de grootste gevers. Samen haalden Occom en Whitaker ongeveer twaalfduizend pond op. Dat was een enorm bedrag. Onderzoekers van Dartmouth schatten het naar huidige waarde op meer dan twee miljoen dollar.

Zijn preken en zijn optreden kregen veel lof. Later zou hij Wheelock schrijven dat hij zich in Engeland soms als een bezienswaardigheid had gevoeld. In mei 1768 kwam hij terug in Amerika.

EEN GEZIN DAT HAD MOETEN WACHTEN

Thuis wachtte hem een teleurstelling. Wheelock had zijn gezin tijdens zijn afwezigheid niet goed verzorgd. Occom had geen betaalde baan meer. Wheelock bood hem een post als zendeling aan, ver in het binnenland, maar Occom was niet gezond en wilde zijn gezin niet opnieuw jaren alleen laten.

In die maanden gebeurde er ook iets wat hij zelf op papier zette. Op 4 januari 1769 schreef hij een korte brief aan het bestuur van de Schotse zendingsorganisatie die hem steunde. Hij bekende dat hij zich had laten overmannen door sterke drank. Hij schreef dat hij daarmee de zaak van God en de naam van het christelijk geloof schade had gedaan, en hij vroeg om vergeving en gebed. Die brief ligt nog in het archief van Dartmouth.

Kort daarna kwam er een nieuw gerucht. In maart 1769 schreef Wheelock hem dat iemand beweerde dat Occom opnieuw te veel had gedronken. Wheelock schreef dat hij het niet geloofde en het overal tegensprak. Hij voegde eraan toe dat het, als het waar was, “een grotere wond voor Christus en Zijn zaak” zou zijn dan wat er eerder was gebeurd. Op Wikipedia staat dat Wheelock geruchten over Occom verspreidde. Zijn eigen brief zegt iets anders. Wat er precies werd rondverteld en door wie, is niet meer goed na te gaan.

Het was dezelfde zonde waartegen Occom drie jaar later bij de galg van Moses Paul zou waarschuwen. Hij kende haar van binnenuit.

“TE ALBA MATER”

Op 13 december 1769 kreeg Wheelock van de gouverneur van New Hampshire een charter voor een nieuw college. Het werd genoemd naar de graaf die zo royaal had gegeven: Dartmouth. Wheelock verhuisde naar New Hampshire. Het geld dat Occom in Engeland had opgehaald voor de opleiding van inheemse jongeren, ging nu grotendeels naar een college voor witte studenten.

Occom zag het gebeuren. Op 24 juli 1771 schreef hij Wheelock een brief die de verhouding voorgoed veranderde. Hij hoorde dat er geen inheemse studenten meer waren, op twee of drie na van gemengde afkomst. Hij was naar Engeland gegaan voor de arme indianen, schreef hij, en zo hadden ze het de gevers ook verteld. Nu vreesde hij dat ze in Europa voor leugenaars en bedriegers zouden worden gehouden.

En dan een woordspeling die tweehonderdvijftig jaar later nog pijn doet. Een universiteit heet in het Latijn alma mater, voedende moeder. Occom schreef dat de school “te alba mater” werd, een witte moeder, die de bruine kinderen niet meer zou zogen. In die ene letter zat zijn hele oordeel.

Volgens Dartmouth zelf hebben de twee mannen elkaar daarna nooit meer gezien. Occom heeft nooit een voet gezet op de campus van het college waarvoor hij het geld had opgehaald.

Ik wil hier voorzichtig zijn. Wheelock schreef zelf ook veel brieven en had zijn eigen verklaringen. Dit is geen hoofdstuk over hem. Maar de feiten zijn helder: het geld werd gevraagd voor inheemse kinderen, en het werd vooral aan anderen besteed. In 1970 beloofde Dartmouth opnieuw werk te maken van de opleiding van inheemse studenten. Er ligt daar nu een vijver die Occom Pond heet.

BIJ DE GALG IN NEW HAVEN

In die bittere jaren kwam de brief van Moses Paul. Paul had in december 1771 Moses Cook gedood, na een ruzie die begon toen de waard hem geen drank meer wilde schenken. De executie werd eerst vastgesteld op juni 1772, en na een beroep uitgesteld tot 2 september.

Occom preekte die dag over het loon van de zonde. Hij hield de veroordeelde niets voor. “Helaas, arme Mozes”, sprak hij hem aan, vrij vertaald, en hij zei dat Paul nu uit bittere ervaring wist hoe waar die tekst was. Daarna keerde hij zich tot de inheemse toehoorders en waarschuwde hen voor dronkenschap. In een andere preek uit die jaren gaf hij de kolonisten de schuld van het binnenbrengen van drank en ziekte onder zijn volk, maar hij noemde zijn eigen mensen daarom nog niet onschuldig.

Je kunt die preek lezen als een vonnis. Ik lees haar liever als een man die bij de galg van een volksgenoot staat en het evangelie uitlegt aan iedereen die luistert. Paul had erom gevraagd. Occom kwam.

De preek werd op 31 oktober 1772 in New Haven gedrukt en kort daarna ook in New London. Er volgden meer dan twintig edities. Een telling van de American Antiquarian Society komt tot drieëntwintig verschillende drukken tussen 1772 en 1829. Er verscheen ook een vertaling in het Welsh. Sommige latere drukken bevatten een gesprek tussen Occom en Paul dat verzonnen was.

In 1773 viel in Londen het oordeel in de Mason-zaak. De Mohegan verloren. Een jaar later gaf Occom een liedbundel uit, *A Choice Collection of Hymns and Spiritual Songs*, gedrukt in New London. Hoeveel liederen hij zelf schreef, weet niemand precies. Het lied *Awaked by Sinai's awful sound* wordt vaak aan hem toegeschreven, maar het verscheen pas na zijn dood.

EYAWQUITTOOWAUCONNUCK

Als de kerk van de kolonisten zijn volk niet wilde dienen, dan moest het anders. Occom was ervan overtuigd dat inheemse volken voorgangers en leraren uit hun eigen midden nodig hadden. Hij schreef dat ze leraren moesten hebben “van hun eigen kleur of volk”, vrij vertaald.

Samen met zijn zwager David Fowler, een Montaukett, en zijn schoonzoon Joseph Johnson, een Mohegan, werkte hij aan een plan. Christelijke families uit verschillende kleine volken in New England zouden samen een nieuwe gemeenschap stichten. Het ging om Mohegan, Pequot, Narragansett, Montauk, Tunxis en Niantic. In oktober 1774 gaven de Oneida hun een stuk land in het binnenland van New York. In 1775 trok een eerste groep van vijftig tot vijfenzeventig mensen erheen.

Toen brak de Amerikaanse Revolutie uit. De oorlog joeg de nieuwe gemeenschap uiteen. Sommigen gingen terug naar New England, anderen vonden onderdak bij de Stockbridge in Massachusetts. Joseph Johnson verdween tijdens een vredesmissie. Pas na 1783 konden de families terugkeren.

In het najaar van 1785 was het zover. Op 7 november schreef Occom in zijn dagboek dat ze hun stad Brotherton noemden, “in het Indiaans Eeyawquittoowauconnuck”, vrij vertaald. Broederstad. Hij werd er de voorganger, en diende ook de Stockbridge en zijn eigen Mohegan.

Wat moet het voor iemand betekend hebben die zijn leven lang in andermans school, andermans kerk en andermans kas had gewerkt, om een eigen naam te schrijven voor een eigen plek?

In 1787 sprak hij zich in een preek uit tegen slavernij. Dat verdient vermelding, en ook dit: voor zijn vertrek naar Engeland had hij

Wheelock nog gevraagd of hij iemand die tot slaaf was gemaakt mocht gebruiken voor het werk op zijn boerderij. Dartmouth noemt het allebei. Ik ook.

EEN KLEINER STUK LAND

In 1789 verhuisde Occom met zijn gezin definitief naar het westen van New York. Het land bleef onder druk staan. Een verdrag van 1788 gaf Brothertown een kleiner gebied, en de staat New York stond toe dat grond werd verpacht aan buitenstaanders. Wikipedia meldt dat Occom in april 1792 kolonisten van het land zette, maar ik heb daar geen andere bron voor gevonden.

Op 14 juli 1792 overleed Samson Occom in New Stockbridge, New York. Hij was negenenzestig. Over hoe hij stierf, lopen de verhalen uiteen. Volgens de ene overlevering zakte hij in elkaar op weg naar huis, kort nadat hij iets had geschreven, en vond zijn vrouw hem. Volgens een andere was hij hout aan het halen om de kerk van Brothertown af te bouwen. Latere biografen schrijven dat meer dan driehonderd inheemse mensen naar zijn begrafenis kwamen. Waar hij begraven ligt, is niet zeker.

Na zijn dood viel de gemeenschap uiteen. In 1795 werd ongeveer zestig procent van het land aan witte kolonisten verkocht. Tussen 1824 en 1848 trokken de meeste families van Brothertown verder naar het westen, naar Wisconsin. Daar bestaat de Brothertown Indian Nation nog altijd. Sinds 2020 viert de Brothertown Indian Nation elk jaar op 14 juli Samson Occom Day.

WAT BLIJFT ER VAN EEN STEM?

Occom liet geen groot kerkgenootschap na en geen universiteit die zijn naam draagt. Wel een preek, een liedbundel, een stapel brieven en een kort levensverhaal dat tweehonderd jaar moest wachten op

een lezer. Hij liet ook een volk na dat zichzelf nog steeds naar zijn stad noemt.

Misschien herken je iets van hem. Je hebt je ingezet voor iets wat later anders werd gebruikt dan was afgesproken. Of je draagt een fout mee waar je zelf over hebt moeten schrijven. Occom deed allebei. Hij zette de bedragen naast elkaar, en hij zette zijn eigen schuld op papier. Daarna ging hij door met preken.

Op het terrein van Dartmouth, het college dat hij nooit bezocht, draagt een vijver zijn naam. En elk jaar op 14 juli gedenkt een volk dat zich naar Broederstad noemt de Mohegan die die naam opschreef.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1723 in Mohegan bij New London; raadsman van Ben Uncas II (1742); vier jaar bij Eleazar Wheelock vanaf 1743; ongeveer twaalf jaar leraar en predikant op Montauk; huwelijk met Mary Fowler (1751); ordening door het presbyterium van Suffolk (30 augustus 1759); reis naar Groot-Brittannië (1765-1768) en ongeveer £12.000 opgehaald; het charter van Dartmouth (1769) en het gebruik van het geld voor een college vooral voor witte studenten; de brief van 24 juli 1771; de preek bij de executie van Moses Paul (2 september 1772) en de vele drukken daarvan; de verloren Mason-zaak (1773); de liedbundel (1774); de stichting van Brothertown op Oneida-land; overlijden op 14 juli 1792 in New Stockbridge.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: zijn bekering en het zelf leren lezen (eigen verslag van 1768); de bedragen van zijn salaris en dat van de witte zendeling (eigen verslag); de geboorte in een wigwam (overlevering van de Brothertown Indian Nation); het

gevoel in Engeland als bezienswaardigheid te zijn gebruikt (eigen brief); het aantal mensen bij zijn begrafenis (latere biografen).

Onbevestigd: afstamming van Uncas; zijn bekering onder James Davenport; of Wheelock geruchten over drankgebruik verspreidde (zijn eigen brief van maart 1769 zegt dat hij ze tegensprak); de uitzetting van kolonisten in april 1792; de precieze omstandigheden van zijn dood en de plaats van zijn graf; of het lied *Awaked by Sinai's awful sound* van hem is.

Duiding: Oocom bekende zelf in januari 1769 dat hij te veel had gedronken. Dat staat vast. Wat er daarna over hem werd rondverteld, is niet goed te controleren. Zijn felle oordeel over Wheelock staat in zijn eigen brieven; Wheelock had zijn eigen kant van het verhaal, die hier niet uitgebreid is besproken.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Dartmouth College, The Oocom Circle: Oocom, Samson (persoonografie)
2. Dartmouth Library, Slavery Project: Samson Oocom
3. Samson Oocom, *A Short Narrative of My Life* (1768), *Teaching American History*
4. Samson Oocom aan Eleazar Wheelock, 24 juli 1771 (Oocom Circle)
5. Samson Oocom, schuldbekentenis, 4 januari 1769 (Oocom Circle)
6. Eleazar Wheelock aan Samson Oocom, 9 maart 1769 (Oocom Circle)
7. *Past is Present* (American Antiquarian Society), Moses Paul to Samson Oocom
8. Samson Oocom, *A Sermon Preached at the Execution of Moses Paul* (Evans Early American Imprints)

9. Encyclopedia of American Early Writers (University of Maryland): Samson Occom
10. ConnecticutHistory.org, Samson Occom and the Brotherton Indians
11. Brothertown Indian Nation, The Brothertown Movement from New England to Oneida lands in New York
12. Brothertown Indian Nation, Remembering Samson Occom (2023)
13. Encyclopedia.com, Occom, Samson
14. Christianity.com, Samson Occom, Native American, Ordained
15. Wikipedia, Samson Occom (startpunt)

Joeli Bulu: de man die tussen de sterren wilde wonen

Op 3 augustus 1838 schreef de Schotse zendeling David Cargill een korte notitie in zijn dagboek. Hij woonde op Lakeba, een eiland in het oosten van Fiji. Joeli Bulu, schreef hij, was gaan wonen in Narot-hake, een dorp op hetzelfde eiland. Daar waren een paar Fijiërs die God aanbaden, en Joeli zou hen onderwijzen. Cargill voegde eraan toe dat deze man zeer ijverig de Fijische taal leerde.

Vier dagen later ging Cargill zelf naar het dorp. De gelovigen waren dankbaar, noteerde hij, dat er nu een leraar onder hen woonde. Ze waren vriendelijk voor hem en voor zijn vrouw.

Het zijn een paar regels in het dagboek van een Europeaan. De leraar zelf was een Tongaan van rond de achttwintig, pas vijf jaar christen. Hij kwam uit een ander land, met een andere taal. Hij zou er bijna veertig jaar blijven. Hij werd de eerste eilander die in Fiji alleen de leiding kreeg over een kerkelijk gebied, hij begon gemeenten op plaatsen waar nog geen Europese zendeling was geweest, en hij eindigde als Bijbelleraar van de machtigste hoofdman van Fiji. Toen hij oud was, vertelde hij zijn leven aan een zendeling, die het opschreef en vertaalde.

Dat verhaal begint met een jongen die niets van het nieuwe geloof wilde weten, en een heldere nacht.

TWEE TAHITIANEN IN NUKU'ALOFA

Tonga is een eilandrijk in de Stille Oceaan, ten oosten van Fiji. Joeli Bulu werd er rond 1810 geboren. Waar precies, heb ik niet kunnen vinden. In het Tongaans werd zijn naam later geschreven als Siaoeli Pulu.

Toen hij een jongen was, kwam het christendom naar Tonga. Rond 1824 waren er al twee leraren uit Tahiti in Nuku'alofa, de hoofdstad op het eiland Tongatapu. Zij waren zelf eilanders. In 1826 kwamen de Wesleyaanse zendelingen, onder wie John Thomas. Wesleyanen waren methodisten, volgelingen van de Engelse prediker John Wesley. In 1830 maakten zij een afspraak met de London Missionary Society, een andere protestantse zendingsorganisatie: Tonga en Fiji zouden voor de methodisten zijn, Samoa voor de Londense zending.

De grootste verandering kwam van een Tongaanse hoofdman. Taufa'ahau werd christen en nam in 1831 de naam koning George Tupou I aan. Hij zou heel Tonga onder zijn gezag brengen. Volgens de missioloog Ewan Stilwell was dat het patroon in Tonga: een hoofdman bekeerde zich en probeerde daarna zijn familie en zijn volk mee te nemen.

In het Tongaans heette het nieuwe geloof de lotu. Je kon de lotu aannemen, zoals je een nieuwe weg kiest. Joeli Bulu wilde dat aanvankelijk niet. Hij keerde zich ertegen, zo vertelde hij later zelf in zijn autobiografie. Een museumbeschrijving bij een foto van hem noemt hem in zijn jonge jaren een deugniet. Waar die typering vandaan komt, zegt de beschrijving niet.

“DAT IK TUSSEN DE STERREN MAG WONEN”

Wat hem omdraaide, was een belofte. Hij hoorde dat de lotu sprak over een thuis in de hemel. Op een heldere avond keek hij naar de sterren. Hij vertelde later dat hij toen besloot: “Ik wil de lotu aan nemen, zodat ik tussen de sterren mag wonen” (vrij vertaald).

Deze zin kennen we alleen uit zijn eigen verhaal. De Australische kerkhistoricus John Garrett vond hem zo veelzeggend dat hij in 1982 zijn boek over het ontstaan van het christendom in de Stille Oceaan *To Live Among the Stars* noemde. Een jonge Tongaan die naar de hemel kijkt en daar wil wonen: in die ene zin zat voor Garrett het verlangen van een hele regio.

Ik vind het een eerlijke zin. Er staat nog niets in over zonde of over Christus. Het is het verlangen van iemand die voelt dat er meer is dan de eilanden onder zijn voeten. Herken je dat? Zo begon het bij hem, en het bleef niet bij die avond.

OGEN DIE OPENINGEN

In 1833 werd Joeli Bulu christen. Hij was toen ongeveer drieëntwintig. Volgens de museumbeschrijving gebeurde het na het horen van de preken van John Thomas. Het viel samen met een grote opwekking in Tonga. Stilwell noemt, op gezag van een oudere studie, negenduizend volledige leden binnen zes jaar. Dat getal komt uit de kring van de zending zelf.

Bulu beschreef zijn bekering als een strijd. Hij kende een tijd waarin hij zijn zonde zag en geen rust vond. Toen luisterde hij op een dag naar een zendeling die over de liefde van Christus sprak. Zijn ogen gingen open, zo vertelde hij. Hij had gehuild van angst en verdriet, en nu hilde hij van vreugde. Zijn hart was vol liefde voor Hem die hem had liefgehad en Zichzelf voor hem had gegeven.

Die laatste woorden zijn bijna letterlijk de woorden van Paulus: *Die mij heeft liefgehad en Zichzelf voor mij heeft overgegeven.* (Galaten 2:20). Bulu had ze kennelijk gehoord en tot de zijne gemaakt.

Niet iedereen was blij met zijn keuze. Volgens het verhaal dat Garrett uit zijn autobiografie navertelt, wilde zijn eigen familie hem doodknuppelen. Bulu hoorde van het plan, vluchtte het bos in en bad daar. Ook dit verhaal kennen we alleen van hemzelf.

EEN MAN OP HET PAD

Inmiddels was er in Fiji werk begonnen. Op 12 oktober 1835 kwamen de methodistische zendelingen William Cross en David Cargill op Lakeba aan, een eiland in de Lau-groep in het oosten van Fiji. Ze kwamen niet als eersten. Er woonden al Tongaanse christenen in dat deel van Fiji, en zij steunden het werk vanaf het begin. Een Fijiër, Josua Mateinaniu, was in Tonga christen geworden en ging terug naar zijn land om dorpen te zoeken die open stonden.

Fiji was in die jaren een land van rivaliserende hoofdmannen. Er werden oorlogen gevoerd tussen machtige centra als Bau en Rewa, en het eten van gesneuvelde vijanden kwam voor. De zendelingen konden er weinig zonder bescherming van hoofdmannen, en zonder mensen die de taal en de gewoonten kenden.

Daarom vroegen ze Tonga om leraren. Bulu vertelde later hoe dat bericht hem bereikte. Hij liep op een pad, en een man vertelde hem dat de zendelingen in Fiji om hulp hadden gevraagd. Hij voelde dat hij moest gaan om de blijde boodschap te brengen aan mensen die God niet kenden. Toen hij het een zending vertelde, zei die uit zichzelf dat hij al had gedacht dat Bulu een van hen moest zijn.

Ik hoor in zo'n verhaal hoe roeping vaak werkt. Een gewoon bericht, een innerlijk weten, en iemand anders die zonder afspraak hetzelfde zegt. Bulu ging.

ZES PREDIKERS UIT VAVA'U

In 1838 stuurde koning George een groep leraren naar Fiji. Cargill schreef dat er zes Tongaanse lekenpredikers uit Vava'u waren gekomen, de noordelijke eilandengroep van Tonga. Joeli Bulu was een van hen, en hij was getrouwd. De naam van zijn vrouw heb ik in geen enkele bron gevonden.

Over de reis bestaan kleine verschillen. Een artikel in de Fiji Times uit 2018 zegt dat hij met de Engelse zendeling James Calvert naar Fiji kwam. Andere bronnen spreken alleen van de groep die de koning stuurde. Wat vaststaat, is dat hij in augustus 1838 op Lakeba woonde en les gaf in Narothake, zoals Cargill noteerde.

Het werk op Lakeba was meer dan prediken. De zendeling Richard Lyth had een kleine drukpers meegebracht. Bulu hielp er catechismussen en Bijbelgedeelten te drukken, in een taal die hij zelf nog aan het leren was. Een catechismus is een boekje met vragen en antwoorden over het geloof.

Er woonden al Tongaanse christenen in dit deel van Fiji, en een Tongaanse leraar kon dichterbij mensen komen dan een Engelsman. Hij bleef ook een vreemdeling, en een vreemdeling die een nieuw geloof bracht.

“HET IS EEN HAAI”

Vanaf Lakeba ging Bulu naar Rewa, een machtig gebied aan de rivier op het grootste eiland, Viti Levu. Daar gebeurde iets wat hij later uitgebreid vertelde.

Een jonge hoofdman vroeg hem mee te zwemmen. Bulu weigerde eerst, vanwege de haaien. De hoofdman haalde hem over. Ze lieten met jongens speelgoedkano's varen in de rivier. Bulu zwom naar de overkant en wilde terugzwemmen. Toen zag hij beweging in het wa-

ter. Hij had er eerder over gedroomd. “Het is een haai, mijn droom komt uit,” dacht hij (vrij vertaald).

De haai beet hem. Volgens zijn eigen verslag dacht hij dat zijn leven voorbij was. Hij vocht, duwde zijn hand in de keel van het dier en trok het mee naar de kant. Daar zwom de haai weg. Volgens Garrett was hij in zijn dij en in zijn arm gebeten en zakte hij op de oever in elkaar. Hij overleefde het.

Dit verhaal komt uit één mond: die van Bulu zelf. Ik heb er geen ander verslag van gevonden. Ik vertel het omdat het bij zijn leven hoort, en omdat het laat zien hoe dichtbij de dood in die jaren voor hem was.

MET DE KANO NAAR VANUA LEVU

In Rewa werd het onveilig. Tussen Bau en Rewa groeide een oorlog, en de zendelingen vertrokken. Bulu ging naar Viwa, een klein eiland vlak bij Bau, waar de Engelse zendeling John Hunt woonde. Ook daar sloot de post later door de oorlogen.

Hunt stuurde hem per kano naar Vanua Levu, het tweede grote eiland van Fiji. Hij moest verkennen waar de zending zou kunnen beginnen. Een eilander die vooruit werd gestuurd naar plaatsen waar Europeanen nog niet kwamen: zo ging het vaker in de Stille Oceaan.

Bulu werd later aangesteld in Nadi op Vanua Levu, in de bronnen ook Nandi gespeld. Dit Nadi ligt op Vanua Levu en moet je niet verwarren met de stad Nadi bij het vliegveld op Viti Levu. Hij werkte er met de Engelse zendelingen Watsford en Ford, nadat een orkaan de huizen aan de kust had verwoest.

“NIEMAND MAG VECHTEN”

Op Vanua Levu kreeg hij te maken met tegenstand. Volgens Garrett, die zijn autobiografie navertelt, stalen mensen zijn varkens, dood-

den zijn kippen en vernielden zijn tuinen. Op een nacht werd het dorp omsingeld. Bulu zei tegen de christenen dat ze moesten gaan zitten, zonder wapens. “Niemand mag vechten” (vrij vertaald).

De aanvallers zeiden later dat ze hun wapens niet hadden kunnen gebruiken. Mannen uit de stam kwamen naar hem toe met een tabua, een gepolijste walvstand. In Fiji is dat een kostbaar geschenk dat je geeft bij een verzoek, een verzoening of een belangrijke gebeurtenis. Ze erkenden dat zij zijn varkens hadden gestolen.

Een ander verhaal uit zijn mond gaat over een reis op de grote zee-kano van een koning. Er stak een storm op die het schip bijna liet zinken. Bulu bad, en de wind ging liggen. Ook dit kennen we alleen uit zijn eigen getuigenis.

Stilwell schrijft dat zijn leven meer dan eens in gevaar was door hoofdmannen die tegen de lotu waren. Welke van die verhalen precies zo gebeurd zijn, kan niemand meer nagaan. Wat wel vaststaat, is dat hij bleef. Een vreemdeling zonder wapens in een land vol oorlog. Wat zou jij gedaan hebben, als je varkens werden gestolen en je huis werd omsingeld?

ONO, 18 AUGUSTUS 1850

In 1848 kreeg Bulu een verantwoordelijkheid die nog geen eilander voor hem had gekregen. Hij werd alleen aangesteld over het circuit Ono, op het eiland Ono-i-Lau in het uiterste zuiden van de Lau-groep. Een circuit is bij de methodisten een gebied met meerdere gemeenten onder één predikant.

Op 18 augustus 1850 werd hij op Ono-i-Lau geordend door de zendeling David Hazlewood. Hij werd Native Assistant Missionary, assistent-zendeling uit eigen land. Hij was de eerste die die titel kreeg. Stilwell telt bijna twintig jaar dienst tot dat moment, kennelijk vanaf zijn bekering in 1833.

De titel zegt ook iets over de verhoudingen. Een Europeaan heette missionary, een eilander assistant. Bulu had dan al twaalf jaar het werk in Fiji gedaan, vaak alleen, en hij bleef in de rangorde onder de Engelse zendelingen. Ik oordeel daar niet over vanuit mijn tijd, maar het hoort erbij, als je eerlijk wilt kijken naar hoe de zending toen werkte.

EEN GRAF IN WAIRIKI

Na Ono ging hij terug naar Nadi. Er werd gevochten. Twee mannen van de zending werden gedood terwijl ze riet voor daken sneden. De stad werd verbrand, nadat de vijand een belofte om de inwoners te sparen had gebroken. Bulu bracht zijn vrouw en kinderen naar Bua voor hun veiligheid.

Daarna werd hij met de Tongaan Aaron Fotofili aangesteld in Cakaudrove, het rijk van de Tui Cakau op Taveuni en het zuiden van Vanua Levu. Hij begon er het werk voordat er Europese zendelingen waren. Later kwamen Waterhouse en Carey. In Wairiki, op Taveuni, waren volgens zijn eigen woorden vooral vrouwen en kinderen ijverig op de scholen van de zending.

Ook hier waren de hoofdmannen onvoorspelbaar. Ratu Ngolea, later Tui Cakau, was eerst vriendelijk voor de zending. Toen hij de christenen vroeg mee te vechten in een oorlog bij Macuata en zij weigerden, dreigde hij hen aan te vallen bij zijn terugkeer. Volgens een Fijisch krantenartikel over de autobiografie nam Ngolea een dochter van Bulu mee en dwong haar bij hem te leven. Meer staat er niet over, en ik laat het daarbij.

In Wairiki stierf zijn vrouw. Hij vertelde het in één zin: hij ging verder, maar zijn vrouw ging niet mee, want zij was in Wairiki gestorven en daar had hij haar begraven. Ze was met hem uit Tonga gekomen. Wanneer ze stierf, weet ik niet.

De post verhuisde naar Waikava, aan Fawn Harbour. Daar kreeg Bulu de leiding over een opleiding voor catechisten, Fijische leraren die zelf weer dorpen in gingen. Stilwell schrijft dat hij al eerder zijn eigen bekeerlingen ging opleiden als de zending hem geen helpers kon sturen. Volgens een artikel in de Fiji Times gingen sommige van zijn leerlingen later naar New Britain, in het huidige Papoea-Nieuw-Guinea. Dat heb ik niet verder kunnen nagaan.

AAN HET HOF VAN CAKOBAU

Het laatste deel van zijn leven woonde Bulu op Bau, het kleine eiland waar Ratu Seru Cakobau regeerde. Cakobau was de machtigste hoofdman van Fiji. In 1854 werd hij christen en zwoer hij het eten van mensen af. Daarna gingen grote delen van de bevolking over tot het christendom. Op 10 oktober 1874 droeg Cakobau Fiji over aan Groot-Brittannië, en Fiji werd een Britse kolonie.

Bulu was op Bau kapelaan en Bijbelleraar voor Cakobau en zijn familie. De Tongaanse jongen die eens tegen de lotu was, onderwees nu de koning van Bau.

Uit die jaren is een foto bewaard, vermoedelijk gemaakt aan het begin van de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Ze ligt nu in een Australische collectie. Je ziet een oudere man met een baard, gekleed als een Fijische hoofdman, in een omslagdoek, met iets in zijn hand dat lijkt op een vliegenmepper. Een Tongaan die in Fiji was thuisgekomen.

EEN STEM DIE EEN ANDER OPSCHREEF

In die tijd vertelde Bulu zijn leven aan de zendeling Lorimer Fison, die het vertaalde. George Stringer Rowe bewerkte de tekst. In 1871 verscheen in Londen bij de Wesleyaanse zending *Joel Bulu: The Autobiography of a Native Minister in the South Seas*. Het verhaal vertelt

over branden, stormen, oorlogen, overstromingen en ontsnappingen aan de dood. In 1976 bezorgden de missioloog Alan Tippet en Tomasi Kanailagi een uitgave met aantekeningen. Die werd in 2013 opnieuw uitgegeven.

Ik moet er eerlijk bij zeggen: bijna alles wat we van zijn binnenkant weten, komt uit dat ene boek. Het is zijn getuigenis, opgetekend door een Europese zendeling en bewerkt voor Engelse lezers. De oorspronkelijke tekst heb ik zelf niet kunnen inzien; ik ken hem via citaten bij Stilwell en in de Fiji Times. Waar de dagboeken van Cargill en de kerkelijke stukken zijn verhaal raken, kloppen ze met wat hij vertelt. De wonderverhalen heeft niemand anders kunnen controleren.

Dat ene boek is ook een zeldzaamheid. Honderden eilanders gingen in de negentiende eeuw als zendeling naar andere eilanden. Van de meesten bleef geen eigen woord over. Uit de Cookeilanden alleen al gingen er volgens recent archiefonderzoek ruim tweehonderdvijftig. De Tahitiaan Papeiha ging in 1821 met de Engelse zendeling John Williams naar Aitutaki. Cookeilanders gingen naar Samoa, Vanuatu en het zuiden van Papoea. In de koloniale archieven staan vooral de namen van Europeanen. Namen van vrouwen ontbreken vaak helemaal.

In Fiji gebeurde wat in Tonga was gebeurd. In 1875, het jaar waarin een mazelenepidemie in Fiji ongeveer veertigduizend mensen het leven kostte, meldden zich drieëntachtig Fijische mannen om met zendeling George Brown naar New Britain te gaan. Negen werden gekozen. Hun leider, Aminio Baledrokadroka, zei tegen de koloniale ambtenaren dat ze zich aan het werk van God hadden gegeven, of ze nu zouden sterven of leven. Binnen drie jaar waren de meesten van hen dood. Drie werden gedood, anderen stierven aan malaria. Volgens Stilwell hadden tot midden in de twintigste eeuw ruim driehonderd Fijiërs als zendeling op andere eilanden gediend.

Stilwell schrijft dat het evangelie zonder deze eilanders nooit zo snel door de Stille Oceaan was gegaan. De geschiedenis van de zending in die regio wordt vaak verteld met de namen van Williams, Hunt en Calvert. Het werk in de dorpen werd voor een groot deel gedaan door mensen als Bulu.

NAAST JOHN HUNT OP VIWA

Joeli Bulu stierf op 7 mei 1877 op Bau. Hij had bijna veertig jaar in Fiji gewerkt. Cakobau, zijn oude vriend, zorgde voor een kist en voor de begrafenis. Hij werd begraven op Viwa, naast het graf van John Hunt, de zendeling die hem ooit met een kano naar Vanua Levu had gestuurd. Velen rouwden om hem.

In Fiji kennen ze zijn naam nog. Op Lelean Memorial School, een methodistische school in Davuilevu bij Nausori, is een van de vier huizen naar hem genoemd.

Op Viwa liggen een Engelsman en een Tongaan naast elkaar, op een klein eiland tegenover Bau. Als het helder is, staan er 's nachts sterren boven die twee graven, dezelfde waar een jonge Tongaan ooit naar keek toen hij besloot dat hij daar wilde wonen.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte rond 1810 in Tonga; bekering in 1833; vertrek naar Fiji in 1838 met een groep Tongaanse leraren; zijn werk in Narothake op Lakeba in augustus 1838 (dagboek van David Cargill); werk op Lakeba, Rewa, Viwa, Vanua Levu, Nadi, Ono-i-Lau, Cakaudrove en Bau; aanstelling over het circuit Ono in 1848 als eerste eilander; ordinatie op 18 augustus 1850; leiding van de opleiding voor catechisten; Bijbelleraar van Cakobau op Bau; de autobiografie van 1871 (verta-

ling Lorimer Fison, bewerking George Stringer Rowe); overlijden op 7 mei 1877 en begrafenis op Viwa naast John Hunt.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: zijn vroegere verzet tegen de lotu en het besluit onder de sterren; de innerlijke strijd en vreugde bij zijn bekering; het plan van zijn familie om hem te doden; de man op het pad en de bevestiging door een zendeling; de haai-aanval in Rewa en de droom vooraf; de nachtelijke omsingeling en de tabua van verzoening; de storm die ging liggen na gebed; de gebeurtenissen rond Ratu Ngolea en zijn dochter; de dood van zijn vrouw in Wairiki.

Onbevestigd: de typering als deugniet in zijn jeugd (museumtekst zonder bron); of hij met James Calvert naar Fiji reisde; de duur van acht jaar op Ono; dat leerlingen van hem later naar New Britain gingen; zijn geboorteplaats en de naam van zijn vrouw zijn niet bekend.

Duiding: de autobiografie is een mondeling verhaal, vertaald en bewerkt door Europese zendelingen voor een Engels publiek. De oorspronkelijke tekst van 1871 is voor dit hoofdstuk niet zelf ingezien; citaten komen via Stilwell, Garrett en de Fiji Times.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Ewan Stilwell, "The Rise of the 19th-Century Tongan and Fijian Missionary Movements", *Melanesian Journal of Theology* 18-1 (2002)
2. Fiji Times, 24 juni 2018, Sikeli Qounadovu over het dagboek van David Cargill
3. Fiji Times, 28 januari 2018, Sikeli Qounadovu, "Miracles for a missionary"
4. Fiji Times, 5 november 2023, Shanelle Prasad, "Joeli and the beautiful land in the sky"
5. Victorian Collections, foto van Joeli Bulu met beschrijving

6. Digital Pasifik, record van Joel Bulu: The Autobiography of a Native Minister in the South Seas (1871)
7. William Carey Publishing, The Road to Bau and the Autobiography of Joeli Bulu
8. Museum of Archaeology and Anthropology, Cambridge, "Fiji missionaries"
9. SOAS Archives, "Cook Islander missionaries: recovering hidden histories from missionary archives" (2020)
10. Wikipedia, Joeli Bulu (startpunt; verwijst naar Garrett 1982 en Tippet 1954)
11. Wikipedia, Seru Epenisa Cakobau
12. Wikipedia, Methodist Church of Fiji and Rotuma
13. Wikipedia, Timeline of Tongan history

David Unaipon: de uitvinder die zei “kijk naar mij”

Op 4 oktober 1995 bracht de Reserve Bank of Australia een nieuw biljet van vijftig dollar in omloop. Het was gemaakt van polymeer, een soort plastic. Op de ene kant stond een vrouw, Edith Cowan, de eerste vrouw die in Australië in een parlement werd gekozen. Op de andere kant stond een Aboriginal man, met naast hem een tekening van een handstuk om schapen mee te scheren.

Het was de eerste keer dat een Aboriginal Australiër die je bij naam kunt noemen op een Australisch bankbiljet stond. De bank had hem gekozen uit voorstellen van de toenmalige Aboriginal and Torres Strait Islander Commission.

De man heette David Unaipon. Hij was uitvinder en schrijver. Hij was ook prediker, en dat kwam op het biljet minder goed uit de verf. Bijna vijftig jaar reisde hij door het zuidoosten van Australië en sprak hij in kerken en kathedralen van allerlei richting. Op hoge leeftijd liep hij nog te voet van dorp naar dorp om over Christus te vertellen, terwijl hotels hem de deur wezen omdat hij zwart was.

Hij werd geboren aan een meer, in een dorp dat een zendingspost was.

Eerst iets over zijn naam. In veel Aboriginal gemeenschappen is het gewoonte om de naam, de foto of de stem van iemand die overleden is een tijd niet te gebruiken. Het museum van de Reserve Bank waarschuwt op zijn website daarom dat er namen, beelden en stemmen van overleden mensen op staan. Ik noem David Unaipon in dit hoofdstuk wel bij naam. Hij stierf in 1967, zijn naam staat op een biljet dat in heel Australië rondgaat, en het ontwerp van het nieuwe biljet uit 2018 is samen met zijn volk gemaakt. Wie dit hoofdstuk voorleest aan Aboriginal lezers, doet er goed aan dit gebruik te kennen.

EEN BOOT LANGS DE KAMPEN

Het land van de Ngarrindjeri ligt in het zuiden van Australië, waar de rivier de Murray uitkomt in Lake Alexandrina en de lange lagune van de Coorong. Het is ongeveer tachtig kilometer ten zuidoosten van Adelaide. In de negentiende eeuw werd dit gebied deel van de Britse kolonie Zuid-Australië. De Ngarrindjeri, een verbond van clans en taalgroepen, verloren net als andere Aboriginal volken veel van hun land.

In 1859 stichtte de Aborigines' Friends' Association, een vereniging van christenen in Adelaide, een zendingspost aan de oever van Lake Alexandrina. Die kreeg de naam Point McLeay. Sinds 1982 heet de plek Raukkan. De eerste leider was George Taplin, een congregationalistisch predikant. Congregationalisten zijn protestanten bij wie elke plaatselijke gemeente zichzelf bestuurt. De zendingspost zelf was formeel aan geen kerk verbonden. Er kwamen een school, een kerk en huizen. De kerk van Raukkan werd gebouwd in 1869.

David's vader was de man die de eerste stap had gezet. James Ngunaitponi werd rond 1835 geboren bij Piwingang, een lagune aan de Murray, ten westen van het huidige Tailem Bend. Hij heette eerst James McPherson, waarschijnlijk naar een herbergier voor wie hij werkte. In 1861 doopte de Schotse zendeling James Reid van de Free Church hem. Hij was Reids eerste bekeerling en nam bij zijn doop de achternaam Reid aan. Later werd hij bekend onder zijn eigen naam, Ngunaitponi, die de kolonisten verengelsten tot Unaipon. Reid verdronk in juli 1863 in Lake Albert.

James ging naar Point McLeay. Taplin zag in hem iemand die zijn eigen volk het evangelie kon brengen. Hij schreef later over hem dat hij "een standvastige christen" was, vrij vertaald. Vanaf 1869 voer James met een boot van de missie langs de kampen aan het meer om voor te lezen uit de Bijbel. Waar de boot niet kon komen, liep hij. In 1871 werd hij de eerste diaken uit de Ngarrindjeri. Taplin leunde zwaar op hem bij het vertalen van gedeelten uit de evangeliën in de taal van de streek.

Op 27 juli 1866 trouwde James met Nymbulda, een dochter van de Yaraldi-leider Pullum. Het was het eerste christelijke huwelijk op de zendingspost. Ze kregen negen kinderen.

BANG VOOR HET BLOED

Het vierde kind werd geboren op 28 september 1872. Hij heette David. De Australian Dictionary of Biography, de State Library of South Australia en het staatsarchief van Zuid-Australië noemen alle drie die datum. Het nationale instituut AIATSIS houdt het op het eind van de jaren zeventig, maar die afwijking staat alleen.

Vanaf zijn zevende ging David naar de school van de missie. Het christelijke onderwijs maakte hem als kind bang, zo schreef hij later. Vooral de liederen over het bloed van Jezus joegen hem angst

aan. Toch zei hij als volwassene dat hij veel te danken had aan zijn Bijbelstudie en aan het voorbeeld van zijn vader. Dit weten we uit zijn eigen terugblik, zoals AIATSIS die samenvat.

Herken je dat? Een kind hoort woorden die groter zijn dan het kan dragen. Het schrikt. En jaren later blijken diezelfde woorden het fundament onder zijn leven te zijn. Ik vind het eerlijk dat David die angst niet wegpoetste.

HÄNDEL OP HET MISSIEORGEL

Als tiener werd David bediende bij Charles Burney Young in Kanmantoo, in de heuvels bij Adelaide. Volgens het staatsarchief vertrok hij op 1 september 1887. De Australian Dictionary of Biography noemt 1885. Young moedigde zijn belangstelling voor filosofie, wetenschap en muziek aan.

In 1890 kwam David terug naar Point McLeay. Hij leerde er schoenmaken en werd later boekhouder van de winkel van de missie. Aan het eind van de jaren negentig werkte hij een tijd als magazijnman bij een schoenmaker in Adelaide. Op de missie speelde hij jarenlang het orgel in de kerk. Volgens AIATSIS speelde hij onder meer Händels *Messiah* en andere ingewikkelde stukken. Uit de bibliotheek van de missie las hij wetenschappelijke boeken. Hij raakte gefascineerd door het idee van een machine die uit zichzelf blijft draaien, een perpetuum mobile. Die gedachte liet hem zijn hele leven niet los.

Op 4 januari 1902 trouwde hij in Point McLeay met Katherine Carter, geboren Sumner, een Tangani-vrouw uit de Coorong. De Australian Dictionary of Biography zegt er kort bij dat het huwelijk niet gelukkig was. Meer staat er niet, en ik weet er ook niet meer van. Katherine overleed in 1928. Ze hadden een zoon.

EEN SCHAAR VOOR SCHAPEN

David bedacht een verbeterd handstuk voor de mechanische schaar. In 1909 legde hij het vast bij het octrooibureau.

Hier lopen de bronnen uiteen. De Australian Dictionary of Biography en de State Library spreken van een octrooi. AIATSIS schrijft dat hij alleen een voorlopig octrooi kreeg en geen geld had om de uitvinding volledig te beschermen. Het ontwerp werd later toch gebruikt, en hij kreeg er niets voor terug. Ook over het aantal uitvindingen verschillen ze: tien aanvragen tussen 1909 en 1944 volgens de ene bron, negentien volgens de andere. Vast staat dat hij er nooit rijk van werd en dat zijn octrooien verliepen.

Het handstuk staat nu op het biljet van vijftig dollar. Er zit iets wrangs in. Het werktuig dat hem niets opleverde, gaat nu in Australië van hand tot hand.

"AUSTRALIA'S LEONARDO"

In 1914 kwam David in de kranten met ideeën over vliegen. Hij had gekeken naar de boemerang, die draait en blijft zweven. Volgens hem kon je met die beweging een toestel bouwen dat recht omhoog kon opstijgen. De Reserve Bank schrijft dat hij daarmee de helikopter voorzag. De Australian Dictionary of Biography is voorzichtiger en zegt dat hij voorspellingen van anderen herhaalde, over vliegen en over gepolariseerd licht. Hoe dan ook, de publiciteit maakte hem bekend. Kranten noemden hem een zwart genie. De Reserve Bank schrijft dat hij bekend werd als "Australia's Leonardo".

Het compliment had twee kanten. Een Aboriginal man die over natuurkunde sprak, paste niet in het beeld dat veel blanke Australiërs van zijn volk hadden. De Australian Dictionary of Biography schrijft dat zijn faam, zijn beschaafde manier van doen en zijn zorgvuldige Engels de vooroordelen van zijn tijd in de war brachten. Hij werd

bewonderd als uitzondering. Of zijn volk daar beter van werd, was een andere vraag.

Hijzelf rookte niet en dronk geen alcohol. Hij ergerde zich eraan dat er op de missieposten zo weinig werk was voor Aboriginal mensen met een opleiding.

KIJK NAAR MIJ

In 1913 kwam David in dienst van de Aborigines' Friends' Association, dezelfde vereniging die de missie had gesticht. Hij haalde abonnementsgeld op en verkocht hun boekjes. Het gaf hem iets wat weinig Aboriginal mannen in die tijd hadden: hij kon reizen.

Dat deed hij ongeveer vijftig jaar lang. Hij sprak in kerken en kathedralen van verschillende kerkgenootschappen in het zuidoosten van Australië, onder meer in Zuid-Australië en Victoria. Volgens John Harris, die over de eerste Aboriginal evangelisten schreef, preekte hij in het Ngarrindjeri als zijn publiek Aboriginal was, en in het Engels als het blank was. Hij kende grote delen van de King James-Bijbel uit zijn hoofd. Zijn preken zaten vol bijbelse verwijzingen.

Hij had een vaste zin. Hij wees naar zichzelf en zei: "Kijk naar mij en je ziet wat de Bijbel kan doen." Zo staat het, vrij vertaald, in de Australian Dictionary of Biography. Volgens de historicus Billy Griffiths gebruikte hij die zin vooral in lezingen voor de anglicaanse kerk.

Ik moet eerlijk zeggen dat die zin bij mij gemengde gevoelens oproept. Hij klinkt als een getuigenis, en dat was het ook. Maar hij past ook in een boodschap van aanpassing: kijk eens hoe ver een Aboriginal man kan komen als hij leeft zoals de blanke kerk het hem leerde. De Australian Dictionary of Biography schrijft dat David de opvatting van de zendingsvereniging deelde dat Aboriginal mensen via

onderwijs hun weg moesten vinden in de Europese samenleving. In een pamflet uit 1954 noemde hij zichzelf "een product van zendingswerk", vrij vertaald naar Griffiths.

Was dat onderwerping of overtuiging? Historici zijn het er niet over eens. Ik denk dat het allebei kan, in één mens. Hij geloofde in Christus. Hij leefde in een land dat zijn volk klein hield. En hij zocht in die werkelijkheid een plek om te staan en te spreken.

EEN MANUSCRIPT DAT VAN NAAM WISSELDE

In 1924 verscheen zijn eerste artikel in een krant in Sydney. In 1924 en 1925 reisde hij door het zuiden en het midden van Australië en verzamelde hij verhalen en legenden van verschillende Aboriginal volken. De meeste kwamen van de Ngarrindjeri. Hij schreef ze op in het sierlijke Engels van zijn tijd, met verwijzingen naar de Bijbel en de klassieke schrijvers. Griffiths beschrijft hoe hij in die verhalen een Grote Geest neerzette als een figuur die op God leek, en een kraai liet optreden zoals de slang in het paradijs. David zag overeenkomsten tussen de verhalen van zijn volk en de Bijbel, en hij wilde dat blanke lezers die ook zagen.

In het voorwoord schreef hij dat hij als lid van zijn volk de eerste schrijver mocht heten. Hij voegde eraan toe: "maar hopelijk niet de laatste", vrij vertaald naar het museum van de Reserve Bank.

Het manuscript kreeg de titel *Legendary Tales of the Australian Aborigines*. Hij verkocht het aan uitgeverij Angus & Robertson. Toen het contact tussen hem en de uitgever verliep, kocht William Ramsay Smith, een arts uit Adelaide, het manuscript. In 1930 verscheen het in Londen als *Myths and Legends of the Australian Aborigines*, onder de naam van Ramsay Smith. David werd niet genoemd. Volgens Griffiths haalde Ramsay Smith ook Davids eigen uitleg en stem uit de tekst.

Het duurde tot 2001 voor het boek onder Davids naam en met zijn eigen titel verscheen, bezorgd door Stephen Muecke en Adam Shoemaker. Tussen het schrijven en die uitgave lagen ongeveer vijfenzeventig jaar.

Wel verschenen er in zijn leven kleinere boekjes onder zijn eigen naam, betaald door de zendingsvereniging: *Hungarrda* in 1927, *Kinie Ger, the Native Cat* in 1928 en *Native Legends* in 1929. Die verkocht hij op zijn reizen. Hij wordt gezien als de eerste Aboriginal schrijver die in het Engels werd uitgegeven.

EEN RAAD IN PLAATS VAN EEN BESCHERMER

Om te begrijpen waar David voor pleitte, moet je weten hoe de wet in Zuid-Australië met zijn volk omging. Sinds de Aborigines Act van 1911 was de Chief Protector of Aborigines, de hoofdbeschermer, de wettelijke voogd van elk Aboriginal kind tot eenentwintig jaar. Dat gold ook als de ouders nog leefden. Hij kon mensen verplichten in een reservaat of een instelling te blijven en hen overplaatsen. Wie weigerde, overtrad de wet. Vanaf 1916 nam de regering ook het bestuur van Point McLeay over.

David sprak zich hierover uit. In 1912 leidde hij een delegatie die vroeg om overheidsbeheer van de missie. In 1913 en in 1926 legde hij verklaringen af voor een koninklijke onderzoekscommissie naar de behandeling van Aboriginal Australiërs. In 1928 en 1929 hielp hij J.W. Bleakley bij een onderzoek naar hun omstandigheden. In 1934 vroeg hij de federale regering om de zorg voor Aboriginal zaken over te nemen. Hij stelde voor de hoofdbeschermer in Zuid-Australië te vervangen door een onafhankelijke raad. Volgens de State Library maakten zijn opvattingen over landrechten hem bij de regeringen van die tijd niet geliefd.

In 1939 werd de hoofdbeschermer inderdaad vervangen door een raad, de Aborigines Protection Board. Of David daar invloed op had, weet ik niet. Met die wet kwam er ook een regeling waarbij een Aboriginal persoon voor de wet kon ophouden Aboriginal te zijn, als de raad hem daarvoor geschikt vond. Het laat zien hoe smal de weg was waarop hij liep.

In 1925 probeerde de predikant John H. Sexton een baan voor hem te regelen bij het museum in Adelaide. Het kwam er niet van.

TE VOET NAAR ADELAIDE

David werd oud. Zijn vrouw was in 1928 overleden. Hij bleef preken. Op hoge leeftijd liep hij naar Adelaide en naar de dorpen op het platteland van Zuid-Australië om te spreken. De Australian Dictionary of Biography schrijft dat hem daarbij vaak onderdak werd geweigerd vanwege zijn ras. Harris voegt eraan toe dat de politie hem soms vasthield.

In 1953 kreeg hij de Coronation Medal, een onderscheiding bij de kroning van koningin Elizabeth II. Hij was toen tachtig. Een man die door de Kroon werd geëerd, kreeg in zijn eigen land vaak geen bed om in te slapen.

Hij schreef nog twee kleine terugblikken op zijn leven, *My Life Story* in 1951 en *Leaves of Memory* in 1953. Op zijn zevenentachtigste preekte hij nog. In zijn laatste jaren was hij ervan overtuigd dat hij dicht bij het geheim van de perpetuum mobile was.

Op 7 februari 1967 overleed David Unaipon in het ziekenhuis van Taillem Bend, vierennegentig jaar oud. Hij werd begraven op de begraafplaats van Point McLeay, het dorp waar zijn vader met een boot langs de kampen voer.

EEN ZWARTE ZWAAN OP HET BILJET

Na zijn dood groeide zijn naam. In 1985 kreeg hij postuum een prijs van de Fellowship of Australian Writers. In 1988 kwam er een literaire prijs op zijn naam, de David Unaipon Award, voor Aboriginal en Torres Strait Islander schrijvers die nog niet gepubliceerd hebben. Zo ging zijn wens uit dat voorwoord toch in vervulling: hij was niet de laatste.

In 1974 kreeg zijn volk het bestuur over Point McLeay terug. In 1982 kreeg het dorp zijn oude naam, Raukkan.

Op 18 oktober 2018 kwam er een nieuw biljet van vijftig dollar. Zijn portret bleef, gemaakt naar dezelfde foto's als in 1995. Het ontwerp werd dit keer samen met de Ngarrindjeri gemaakt. Volgens het christelijke blad Eternity staat nu ook de kerk van Raukkan erop. Er staan schilden van zijn volk op uit de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Er staan verwijzingen op naar gebruiken waarover hij schreef. In heel kleine letters staan stukjes tekst uit zijn eigen *Legendary Tales*, het boek dat ooit onder de naam van een ander verscheen. En er staat een zwarte zwaan op, zijn ngaitji, het dier dat bij hem hoorde.

Ik heb dat biljet nooit in mijn hand gehad. Maar ik zie het voor me: een plastic kaart die in Australië van kassa naar portemonnee gaat. Een gezicht, een schapenschaar, een kleine kerk aan een meer. En ergens in de microprint, te klein om zonder vergrootglas te lezen, de woorden van een man die ooit hoopte dat hij niet de laatste zou zijn.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 28 september 1872 in Point McLeay (Raukkan); ouders James Ngunaitponi, de eerste christen en evangelist van de missie, en Nymbulda;

stichting van de missie in 1859 door de Aborigines' Friends' Association met George Taplin als eerste leider; terugkeer naar de missie in 1890; huwelijk met Katherine Carter op 4 januari 1902; uitvinding van het scheerhandstuk in 1909 en latere octrooiaanvragen tot 1944; dienstverband bij de Aborigines' Friends' Association vanaf 1913; jarenlang preken in kerken van verschillende richting; de uitspraak over de Bijbel; verzamelen van legenden in 1924-1925 en publicatie ervan door Ramsay Smith in 1930 zonder naamsvermelding; de boekjes van 1927 tot 1929; getuigenissen voor koninklijke commissies (1913, 1926), hulp bij het onderzoek van Bleakley en het pleidooi van 1934; geweigerd onderdak op zijn reizen; Coronation Medal (1953); overlijden op 7 februari 1967 in Tailem Bend; de biljetten van 1995 en 2018.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: zijn angst als kind voor de liederen over het bloed van Jezus en zijn dankbaarheid voor het voorbeeld van zijn vader (uit zijn eigen terugblik, via AIATSIS).

Onbevestigd of tegenstrijdig in de bronnen: het jaar waarin hij naar C.B. Young vertrok (1885 of 1887); of hij in 1909 een volledig of alleen een voorlopig octrooi kreeg, en of het om tien of negentien uitvindingen ging; of hij de helikopter zelf voorzag of ideeën van anderen herhaalde; zijn geboortejaar (één bron noemt de late jaren zeventig). Verhalen over een boete wegens landloperij in 1926 en over zijn afwijzing van de Day of Mourning in 1938 heb ik niet in een geopende primaire bron kunnen controleren en zijn daarom weggelaten.

Duiding: of zijn nadruk op aanpassing aan de Europese samenleving overtuiging was of een manier om te overleven in een systeem dat zijn volk klein hield, is onder historici omstreden.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Australian Dictionary of Biography, Philip Jones, "Unaipon, David (1872-1967)"
2. Australian Dictionary of Biography, "Unaipon, James (1835-1907)"
3. AIATSIS, "A brilliant Australian: David Ngunaitponi (Unaipon)"
4. Reserve Bank of Australia, "\$50 Banknote"
5. Reserve Bank of Australia, mediabericht 2018, "\$50 Design Reveal"
6. RBA Museum, "First Nations Peoples and Australian Banknotes: Innovation"
7. State Library of South Australia, gids David Unaipon
8. State Library of South Australia, SA Memory, "David Unaipon"
9. State Library of South Australia, gids Point McLeay Mission
10. State Records of South Australia, "David Unaipon, the man on the \$50 note"
11. National Portrait Gallery, "David Unaipon"
12. Reading Australia, Billy Griffiths, "Legendary Tales of the Australian Aborigines"
13. Eternity, John Harris, "The first Aboriginal evangelists"
14. Eternity, "New \$50 note keeps face of evangelist David Unaipon and the little Raukkan Church"
15. Australian Human Rights Commission, Bringing Them Home, bijlage 6: Zuid-Australië

Isidore Bakanja: de jonge man die zijn scapulier niet afdeed

Op 6 februari 1909, zo dateert een karmelitisch artikel het, kwam er bij Ikili, in het hart van Congo, een jonge man uit het bos. Hij kon nauwelijks lopen. Twee mannen uit de omgeving, Iyongo en Moya Mputsu, hadden hem verborgen gehouden en brachten hem naar een Europese inspecteur van de rubbermaatschappij. Die inspecteur heette Dorpinghaus. Hij schreef later op wat hij zag. Vrij vertaald: “Ik zag een man uit het bos komen, zijn rug opengereten.” De wonden waren diep en ontstoken. Volgens het Dictionary of African Christian Biography lagen op sommige plaatsen de botten bloot.

Het scapulier dat hij altijd droeg, twee lapjes bruine stof aan koordjes, had zijn baas kort daarvoor van zijn hals gerukt. Om dat stukje stof was hij geslagen.

Hij heette Isidore Bakanja. Hij was ongeveer vierentwintig jaar oud, een huisknecht, een gewone werkmans. Hij was geen priester en geen officiële catechist. Hij was nog geen drie jaar gedoopt. Zes maanden later was hij dood. In 1994 noemde paus Johannes Paulus II hem op het Sint-Pietersplein in Rome “een man van heldhaftig geloof” (vrij

vertaald). Paus Franciscus zette hem in 2019 in een rij jonge heiligen waar hij jongeren in de hele wereld op wees.

Om te begrijpen waarom een lapje stof zoveel woede kon wekken, moeten we terug naar het land waar hij geboren werd.

EEN KONING DIE EEN LAND BEZAT

Isidore Bakanja werd geboren in Bokendela, een dorp in het regenwoud ten noorden van de huidige stad Mbandaka, in wat nu de Democratische Republiek Congo is. Zijn ouders heetten Iyonzwa en Inyuka. Ze hoorden bij het volk van de Boangi en waren geen christenen. Zijn geboortjaar is niet zeker. De bronnen noemen jaren tussen 1880 en 1890. Het Dictionary of African Christian Biography houdt het op 1885, het Vaticaan op ongeveer 1887.

Het land waarin hij opgroeide, had een vreemde status. Op de Berlijnse conferentie van 1884 en 1885 erkenden de Europese mogendheden de aanspraken van de Belgische koning Leopold II op het enorme stroomgebied van de Congo. Het werd de Congo-Vrijstaat. De naam klinkt vrij, maar het land was het privébezit van één man. Leopold bestuurde het vanuit Brussel en is er zelf nooit geweest.

Het grootste deel van het land werd tot staatsgrond verklaard. Dorpen moesten vaste hoeveelheden rubber en ivoor leveren. Een leger, de Force Publique, dwong dat af. Wie te weinig bracht, kon worden geselsd met de chicotte, een zweep van gedroogde nijlpaardenhuid. Vrouwen werden gegijzeld tot hun mannen genoeg rubber hadden verzameld. Soldaten hakten handen af als bewijs. De Ierse diplomaat Roger Casement reisde in 1903 door het gebied en publiceerde in februari 1904 een rapport over wat hij had gezien. Het maakte in Europa veel los.

Onder druk van buiten nam de Belgische staat het land op 15 november 1908 van de koning over. Vanaf toen heette het Belgisch-

Congo. Voor Isidore Bakanja is die datum van belang. Wat hem in 1909 overkwam, gebeurde dus al onder Belgisch bestuur. Het systeem van rubbermaatschappijen met eigen agenten en eigen plantages ging na de overname door.

Een van die maatschappijen was de Société anonyme belge pour le commerce du Haut-Congo, kortweg SAB. Ze was in 1888 in Brussel opgericht. Vanaf 1893 legde ze rubberplantages aan langs de rivier de Busira, niet ver van Bakanja's geboortedorp.

MONNIKEN UIT WESTMALLE

Rond 1904 trok de jonge Bakanja stroomafwaarts naar Mbandaka. De Belgen noemden de stad toen Coquilhatville. Hij zocht werk en vond het in de bouw, als hulpje van een metselaar.

In Mbandaka werkten missionarissen van de trappisten. Trappisten zijn monniken van de orde van de cisterciënzers, bekend om hun strenge leven van gebed en handenarbeid. Deze trappisten kwamen uit de abdij van Westmalle, bij Antwerpen.

Wie Bakanja voor het eerst over Jezus vertelde, weten we niet zeker. Een artikel van de karmeliet Patrick Mullins noemt een zekere Linganga. Het geloofsonderricht kreeg hij van de paters, volgens Mullins Gregory Van Dun en Robert Brepols. Op 6 mei 1906 werd hij gedoopt. Hij kreeg de doopnaam Isidore. Over de parochie verschillen de bronnen, en ook over de datum van zijn vormsel. Dat hij in 1906 gedoopt is, staat vast. Zijn doopregister is het oudste document over zijn leven dat we kennen.

DE ROZENKRANS EN HET SCAPULIER

De trappisten leerden de nieuwe christenen bidden met de rozenkrans en gaven hun een scapulier. Voor een protestantse lezer is dat woord misschien onbekend. Oorspronkelijk is een scapulier een

lange strook stof die monniken over hun habijt dragen. Er bestaat ook een kleine vorm: twee lapjes stof, verbonden met koordjes, die je onder je kleding over je schouders draagt, een lapje op de borst en een op de rug. Het is een teken dat je bij een kloosterorde of een geloofsbroederschap hoort.

Bakanja droeg het bruine scapulier van Onze Lieve Vrouw van de Karmel, de devotie van de karmelieten. Volgens Mullins liet hij zich inschrijven in de broederschap van het scapulier. Voor hem was het een zichtbaar teken dat hij bij Christus en bij de kerk hoorde. Een rooms-katholiek zou zeggen: een sacramentale, iets wat je helpt om aan God te denken. Een protestant hoeft die vorm van vroomheid niet te delen om te begrijpen wat er gebeurde. Een jonge man wilde niet verbergen dat hij christen was.

En hij vertelde erover. Hij nam geen officiële taak in de kerk, maar hij hielp andere geloofsleerlingen en sprak met iedereen die wilde luisteren. Zo beschrijven de karmelitische bronnen hem. Paus Johannes Paulus II zei het in 1994 zo: hij was “werkelijk een catechist”, ook zonder die titel (vrij vertaald).

Hoe zou jij je geloof laten zien als je werkte op een plek waar niemand het deelde?

EEN BAAN BIJ DE RUBBER

In 1907 besloot Bakanja terug te gaan naar zijn eigen streek. Volgens het Dictionary of African Christian Biography waarschuwden vrienden hem. Hij nam toch werk aan bij de rubbermaatschappij in Busira, als huisknecht van een Europese agent die Reynders heette.

Reynders werd in 1908 overgeplaatst naar Ikili, en Bakanja ging mee. De plantage in Ikili werd geleid door een andere Belg, André Van Cauter. Van Cauter had een hekel aan het christendom en aan de

missionarissen. Reynders zag het aankomen en raadde zijn knecht aan zijn geloof voor zich te houden. Bakanja deed dat niet.

Hier wil ik even iets zeggen over die Belgen. Ik wil van dit verhaal geen afrekening met een heel volk maken. Het waren Belgische monniken die Bakanja leerden bidden. Het was een Belgische plantagebaas die hem daarvoor liet slaan. En het was een Europese inspecteur die hem later uit het bos haalde. Van Cauter, zo schrijft het Dictionary of African Christian Biography, was fel tegen het christendom en ook tegen de missionarissen zelf.

“STRAKS BIDT HET HELE DORP”

Van Cauter verbood Bakanja om andere arbeiders over het geloof te vertellen. Volgens een getuige in het latere onderzoek zou hij hebben gezegd dat Bakanja de arbeiders allerlei onzin leerde. Een Ierse karmelietenpagina geeft een andere zin van hem door, vrij vertaald: “Straks bidt het hele dorp en werkt niemand meer.” Die woorden komen uit de overlevering rond de zaligverklaring. Ze zijn niet in een verslag uit 1909 bewaard. Ze passen wel bij wat vaststaat: Van Cauter wilde geen christelijke invloed op zijn plantage en hij eiste dat Bakanja zijn scapulier afdeed.

Bakanja weigerde. Van Cauter liet hem daarop een eerste keer geselen. Volgens de bronnen onderging hij het zonder zich te verzetten.

Kort daarna zag Van Cauter hem tijdens een rustpauze bidden. Hij werd woedend, rukte het scapulier van zijn hals en liet zijn opzichter hem ter plekke slaan. Over de zweep verschillen de bronnen. Het Dictionary of African Christian Biography spreekt van nijlpaardenhuid, de karmelieten van olifantenhuid. Allemaal zeggen ze dat er spijkers aan het uiteinde zaten. Over het aantal slagen verschillen ze ook. De meeste karmelitishe bronnen zeggen dat de omstanders

na honderd slagen ophielden met tellen. Het Dictionary noemt er meer dan tweehonderdvijftig. Een harde telling bestaat niet.

Wanneer dit precies gebeurde, is evenmin helemaal zeker. De karmelieten en de stukken van het zaligverklaringsproces noemen 2 februari 1909. Andere bronnen noemen 22 april. De datum van februari past het best bij wat volgt, want alle bronnen zeggen dat hij daarna nog ongeveer zes maanden leefde.

Volgens de karmelitishe overlevering mompelde hij onder de slagen: “Mijn God, ik ga dood.” Een in 1995 gepubliceerd fragment uit het procesdossier zegt dat hij het uitschreeuwde, zo hard dat mensen die op afstand sliepen wakker werden. Hij was geen held uit een legende die niets voelde. Hij was een man die pijn had en het uitschreeuwde.

GEKETEND IN DE RUBBERLOODS

Na de tweede geseling liet Van Cauter hem in kettingen leggen. Volgens Mullins werd hij opgesloten in een ruimte van de rubberfabriek, uit het zicht. Er was een inspectie op komst. Van Cauter stuurde zijn gewonde knecht weg naar Isoko, zodat de inspecteur hem niet zou zien.

Bakanja kwam niet ver. Hij kon nauwelijks lopen en verborg zich in het bos. Daar vonden Iyongo en Moya Mputsu hem. Na een paar dagen brachten ze hem naar de inspecteur, Dorpinghaus. Volgens Mullins was dat op 6 februari 1909. Zo komen we terug bij het begin van dit hoofdstuk, bij de man die uit het bos kwam.

Dorpinghaus liet hem per boot vervoeren om zijn wonden te laten verzorgen. Hij schreef ook een verslag over wat hij had aangetroffen. Volgens Mullins bracht hij Van Cauter later voor het gerecht. In de archieven van het Centre Aequatoria in Mbandaka ligt een rapport van het parket in Coquilhatville, gedateerd 31 juli 1909, en een dos-

sier over het proces. Het Dictionary of African Christian Biography schrijft dat Van Cauter door zijn werkgevers werd vervolgd en een gevangenisstraf kreeg. De precieze uitspraak heb ik niet zelf kunnen inzien.

“IK STERF OMDAT IK CHRISTEN BEN”

De boot stopte in Ngomb’Isongo. Daar lukte het niet om de ontsteking te stoppen. Bakanja werd verder gebracht naar Busira, waar een Congolese catechist voor hem zorgde. Een fragment uit het procesdossier zegt dat zijn wonden overgingen in zweren met koudvuur. De medicijnen in Isongo en Busira hielpen niet.

Aan bezoekers vroeg hij iets door te geven, aan zijn moeder, aan de rechter of aan een priester. Vrij vertaald: “Zeg hun dat ik sterf omdat ik christen ben.” Aan de missionarissen legde hij uit waarom hij geslagen was. De blanke hield niet van christenen, zei hij. Hij had tegen hem geschreeuwd als hij bad, en hij wilde niet dat hij het scapulier droeg.

Die zinnen komen uit de verklaringen die getuigen jaren later aflegden, toen de kerk onderzoek deed naar zijn leven. Ze zijn op heel veel plaatsen overgeleverd, maar het blijven woorden die via anderen tot ons komen.

TWEE MONNIKEN BIJ EEN STERVENDE KNECHT

Op 24 en 25 juli 1909 kwamen twee trappisten bij hem langs. Ze gaven hem de laatste sacramenten: de biecht en de ziekenzalving, het gebed met olie voor wie ernstig ziek is. Een van hen noemt Mullins pater Grégoire.

De missionarissen drongen er bij hem op aan om voor Van Cauter te bidden. Het antwoord dat bewaard is gebleven, luidt vrij vertaald: “Zeker zal ik voor hem bidden. Als ik in de hemel ben, zal ik veel

voor hem bidden.” Een andere zin die de karmelieten doorgeven, klinkt nuchterder, bijna droog: “De blanke heeft mij geslagen, dat is zijn zaak.” Het oordeel liet hij over aan God.

Ik lees die twee zinnen naast elkaar en ik vind ze allebei waar klinken. Hij doet niet alsof er niets gebeurd is. Hij noemt het wat het was. En hij weigert er de rest van zijn leven aan te geven. Ken jij iemand van wie je nooit een excuus zult krijgen? Bakanja kreeg het ook niet.

Hij stierf op 15 augustus 1909 in Busira. Sommige bronnen houden 8 augustus open, maar de meeste noemen de vijftiende, de dag waarop de rooms-katholieke kerk de tenhemelopneming van Maria viert. Hij had de rozenkrans in zijn hand en het scapulier om. Hij was ruim drie jaar gedoopt.

EEN GRAF IN BOKOTE

Na zijn dood bleef zijn naam rondgaan. In augustus 1913 begon een kerkelijk onderzoek, zo blijkt uit het archief van Aequatoria. Op 7 juni 1917 werd zijn stoffelijk overschot opgegraven en herbegraven bij de parochie van de Onbevleete Ontvangenis in Bokote, een missiepost in dezelfde streek.

Daarna werd het lang stil. Volgens Mullins sprak paus Johannes Paulus II in 1980, tijdens een reis door Afrika, al met lof over hem. Het land heette toen Zaïre. Dezelfde paus zou hem veertien jaar later zalig verklaren.

WAT EEN ZALIGVERKLARING IS

Voor lezers uit een protestantse traditie eerst een woord uitleg. In de rooms-katholieke kerk kan iemand na zijn dood officieel zalig en daarna heilig worden verklaard. Bij een zaligverklaring stelt de kerk na een lang onderzoek vast dat iemand een voorbeeldig chris-

telijk leven heeft geleid, en mag hij in een bepaalde streek of orde openlijk worden vereerd en herdacht. Heiligverklaring is de stap daarna, voor de hele wereldkerk. Bij een martelaar onderzoekt de kerk ook of iemand werkelijk om zijn geloof is gedood. Protestantse kerken kennen dit niet. Ze spreken liever van geloofsgetuigen, zoals de lange rij in Hebreeën 11.

Het onderzoek naar Bakanja ging niet zonder vragen. Uit het dossier dat de Congregatie voor de Heiligverklaringen gebruikte, publiceerde The New York Times in januari 1995 een fragment. Sommige adviseurs twijfelden of hij echt aan de wonden was gestorven, omdat hij nog een half jaar leefde. Misschien had hij ook een ziekte gehad, schreven ze. Een adviseur vroeg zich af of de zaak de oude haat in Zaïre tegen de Belgen zou aanwakkeren. Negen theologische adviseurs stemden uiteindelijk unaniem voor. Uit de getuigenverklaringen bleek volgens hen dat hij geslagen was omdat hij christen was.

EEN ZONDAG IN APRIL

Op zondag 24 april 1994 verklaarde paus Johannes Paulus II hem zalig op het Sint-Pietersplein in Rome. In Rome vergaderden toen de bisschoppen van Afrika in een bijzondere synode. Op dezelfde dag werden twee Italiaanse vrouwen zalig verklaard, Gianna Beretta Molla en Elisabetta Canori Mora.

De paus sprak Bakanja in zijn preek rechtstreeks aan. Hij noemde hem een jonge leek uit Zaïre. Hij zei dat Bakanja geïdoleerd was zoals zijn Meester en dat hij zijn vervolgers had vergeven zoals zijn Meester aan het kruis. Hij noemde zijn liefde voor iedereen, zonder onderscheid van ras of maatschappelijke positie. Veel van zijn collega's waren geen christen en hadden toch respect voor hem.

De dag ervoor had de paus pelgrims uit Zaïre ontvangen. Hij vroeg hun om, naar het voorbeeld van Bakanja, mensen van dialoog en vrede te zijn. In zijn preek noemde hij het voorbeeld van Bakanja een uitnodiging tot eensgezindheid en toenadering tussen kinderen van dezelfde hemelse Vader.

Zijn gedenkdag is 15 augustus. De karmelieten en de kerk in Afrika vieren hem op 12 augustus. In 2019 schreef paus Franciscus een brief aan jongeren, *Christus vivit*. Daarin noemt hij Bakanja een leek uit Congo die getuigde van zijn geloof. Het proces om hem heilig te verklaren loopt nog.

TWEE LAPJES STOF

Isidore Bakanja schreef geen boek en stichtte geen kerk. Er bestaat geen foto van hem. Wat we van hem weten, komt uit een doopregister, een paar rapporten van de koloniale overheid, en de herinneringen van mensen die hem in zijn laatste maanden zagen.

Het is weinig. Maar het is genoeg om te zien wie hij was. Een jonge Congolese werkman in een systeem dat mensen als werkvee behandelde. Hij hoefde maar één ding te doen om van de slagen af te zijn: een stukje stof van zijn hals halen. Hij deed het niet. En toen hij daarvoor bijna doodgeslagen was, zei hij dat hij voor de man zou bidden die het had laten doen.

Hij stierf in Busira, aan de rivier waarlangs de rubberplantages lagen. Hij stierf met een rozenkrans in zijn hand. En om zijn hals hing weer het scapulier, twee lapjes bruine stof.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in Bokendela bij Mbandaka, rond 1885 (jaar onzeker); werk als hulpmetselaar in Mbandaka (Coquilhatville); onderricht door

trappisten uit Westmalle; doop op 6 mei 1906; werk als huisknecht bij agent Reynders van een Belgische rubbermaatschappij in Busira en Ikili; het verbod van plantagebaas Van Cauter op het geloof en het scapulier; de twee geselingen in 1909; het vinden door inspecteur Dorpinghaus; de laatste sacramenten door twee trappisten eind juli 1909; overlijden in augustus 1909; een gerechtelijk dossier tegen Van Cauter; herbegravenis in Bokote in 1917; zaligverklaring op 24 april 1994 op het Sint-Pietersplein; vermelding in *Christus vivit* (2019). De koloniale context (Congo-Vrijstaat vanaf 1885, rubberregime, Casement-rapport 1904, Belgische overname op 15 november 1908) is algemeen bevestigd.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: zijn uitspraken op het ziekbed (“ik sterf omdat ik christen ben”, het gebed voor zijn vervolger, “dat is zijn zaak”) en zijn woorden onder de zweep komen uit getuigenverklaringen in het zaligverklaringsproces en uit karmelitische bronnen; de uitspraken van Van Cauter over het bidden; het citaat van Dorpinghaus (alleen in een devotioneel artikel gevonden); de namen Linganga, Iyongo en Moya Mputsu en de priester namen (alleen in één karmelitisch artikel).

Onbevestigd of betwist: de datum van de mishandeling (2 februari of 22 april 1909); het aantal slagen (meer dan honderd of meer dan tweehonderdvijftig) en het soort zweep; de sterfdatum (15 of 8 augustus); zijn geboortejaar (1880 tot 1890); de parochie van zijn doop en de datum van vormsel en eerste communie; de hoogte en het jaar van de straf voor Van Cauter.

Duiding: het *Dictionary of African Christian Biography* plaatst de gebeurtenissen in de Congo-Vrijstaat, maar in 1909 was Congo al Belgisch-Congo. De vraag of hij aan zijn wonden of mede aan een ziekte stierf, is in het proces zelf gesteld; de kerk erkende hem als martelaar.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Dictionary of African Christian Biography, “Bakanja, Isidore” (Aylward Shorter)
2. Johannes Paulus II, homilie bij de zaligverklaring, 24 april 1994 (vatican.va)
3. Johannes Paulus II, toespraak tot pelgrims uit Zaïre, 23 april 1994 (vatican.va)
4. Dicasterie voor de Heiligverklaringen, “Isidore Bakanja”
5. Franciscus, *Christus vivit* (2019), par. 59
6. Patrick Mullins O.Carm., “The Christian Testimony of Bl. Isidore Bakanja”, DARE
7. Karmelieten (ocarm.org), “Bl. Isidore Bakanja, martyr”
8. Karmelieten (ocarm.org), “Feast of Isidore Bakanja, martyr to the scapular devotion”
9. EWTN, “Bl. Isidore Bakanja”
10. Irish Carmelites, “Blessed Isidor Bakanja”
11. National Shrine of Saint Jude, 30 jaar zaligverklaring
12. Aleteia, 8 april 2018
13. Fragment uit The New York Times, 29 januari 1995 (Carmelite Quotes)
14. Centre Aequatoria, catalogus Fonds Isidore Bakanja
15. National Museum of Ireland, “Casement in the Congo Free State”
16. Wikipedia, “Congo Free State”
17. Wikipedia, “Société anonyme belge pour le commerce du Haut-Congo”
18. Wikipedia, “Isidore Bakanja”
19. Britannica, “Scapular”

Francisco Olazábal: de Azteek die zijn eigen kerk begon

In 1923 stapte een Mexicaanse predikant uit een Amerikaans pinksterkerkgenootschap. Hij heette Francisco Olazábal. Zeven jaar eerder was hij bij de Assemblies of God geordend, een jonge Amerikaanse pinksterkerk die ook onder Mexicanen werkte. Nu ging hij weg. Zijn reden vatte hij samen in één korte zin, die de historicus Gastón Espinosa later optekende: “De gringo’s hebben de controle” (vrij vertaald). Gringo is in Mexico het woord voor een witte Amerikaan.

Het was geen ruzie om leerstellingen. Olazábal bleef geloven wat hij geloofde: dat de Heilige Geest ook vandaag mensen vervult, en dat God ook vandaag geneest. De vraag was wie de Spaanstalige gemeenten zou leiden. Een witte zendeling, of de Mexicanen zelf?

Nog datzelfde jaar begon hij iets nieuws. Uit die stap groeide het Concilio Latino Americano de Iglesias Cristianas, volgens de bronnen het eerste zelfstandige kerkgenootschap van Latijns-Amerikaanse protestanten in de Verenigde Staten. De man die het stichtte, zou de jaren daarna door Texas, Californië, Chicago, New

York, Mexico en Puerto Rico trekken. Zijn volgelingen noemden hem El Azteca, de Azteek.

Om te begrijpen waarom die ene zin zoveel gewicht had, moeten we terug naar een moeder in een Mexicaanse havenstad.

EEN MOEDER IN MAZATLÁN

Francisco Olazábal werd op 12 oktober 1886 geboren in El Venado, in de staat Sinaloa, aan de westkust van Mexico. Die datum en die plaats komen uit de naslagwerken die steunen op het onderzoek van Espinosa.

Mexico was in die jaren een rooms-katholiek land. Er waren protestantse zendingen, onder meer van Amerikaanse methodisten, maar ze waren klein. Wie overstapte, viel op.

In 1898 deed zijn moeder, Refugio Velázquez, precies dat. In Mazatlán, de havenstad van Sinaloa, werd ze methodist. Volgens het verslag van het Christian History Institute werd ze zelfs evangelist, een vrouw die rondtrok om over Jezus te vertellen. Zijn vader, Juan Olazábal, verliet daarna het gezin. Twee onafhankelijke bronnen vertellen dat hij wegging nadat zijn vrouw protestant was geworden. Wat er precies tussen hen gebeurde, staat er niet bij.

Francisco was toen elf of twaalf. Hij groeide op bij een moeder die haar geloof had betaald met haar huwelijk.

Ik blijf bij dat detail hangen. We kennen geen woord dat zij zei, geen brief, geen foto. We weten alleen dat ze koos, en dat haar zoon dertig jaar lang zou preken in de taal waarin zij het evangelie had gehoord.

ZESTIEN JAAR, OP WEG NAAR ZEE

In 1902 ging Francisco naar San Francisco, in Californië. Hij was zestien en wilde, zo schrijft het Christian History Institute, het leven van een zeeman leiden. Hij logeerde bij familie.

In San Francisco kwam hij in aanraking met George en Carrie Judd Montgomery. Carrie Judd Montgomery was in die tijd een bekende Amerikaanse prediker over goddelijke genezing. Zij en haar man brachten de jongen ertoe zijn leven opnieuw aan Christus te geven. Opnieuw, want hij was via zijn moeder al met het geloof opgegroeid.

Hij ging niet naar zee. Hij ging terug naar Mexico, en terug naar de methodistenkerk.

Wat er in die maanden in hem omging, weten we niet. Er is geen dagboek, geen eigen verslag dat ik heb kunnen inzien. Wat vaststaat, is de richting. Een jongen die weg wilde, kwam terug.

BIJBELS VERKOPEN IN EEN LAND IN ONRUST

Van 1908 tot 1910 studeerde Olazábal aan de wesleyaanse theologische school in San Luis Potosí, een opleiding van de methodisten in het hart van Mexico. Daarna verkocht hij een tijd Bijbels in zijn land, als colporteur. Dat laatste noemt alleen het Christian History Institute.

In 1910 brak de Mexicaanse Revolutie uit. Tien jaar lang vochten legers en rebellen om de macht. Volgens de Assemblies of God trokken in die jaren meer dan een miljoen Mexicanen als vluchteling naar de Verenigde Staten. Velen kwamen terecht in kampen langs de grens, waar ziekte heerste.

Olazábal ging dezelfde kant op. In 1911 werd hij predikant van een Spaanstalige methodistengemeente in El Paso, de Texaanse stad te-

genover het Mexicaanse Ciudad Juárez. Hij emigreerde naar de Verenigde Staten. Zijn gemeente sprak Spaans, net als hij.

EEN SEMESTER BIJ TORREY

In datzelfde jaar 1911 volgde hij één semester aan het Moody Bible Institute in Chicago. Daar kwam hij onder het gehoor van Reuben A. Torrey, een van de bekendste Amerikaanse predikers en Bijbelleraars van die tijd.

Torrey leerde dat de doop in de Heilige Geest een aparte ervaring is, na de bekering, die elke christen nodig heeft. Volgens de Engelse naslag op basis van Espinosa wees Olazábal dat toen af. Hij was een methodist, en zo had hij het niet geleerd.

Torrey zag iets in hem. Hij nodigde hem uit naar Los Angeles, om onder Spaanstaligen te evangeliseren voor de Church of the Open Door, de grote kerk waar Torrey toen werkte. Daarna was Olazábal voorganger en evangelist in Pasadena en in de omgeving van San Francisco.

In 1914 trouwde hij met Macrina Orozco. Ze kenden elkaar al van jongs af. Meer dan haar naam en het jaar van het huwelijk heb ik over haar niet gevonden, ook niet of ze kinderen kregen.

TWEE WIJDINGEN IN ÉÉN JAAR

Het jaar 1916 is het scharnier van zijn leven. In dat jaar wijdde bisschop A. W. Leonard hem tot methodistenpredikant. Na jaren werk in de methodistenkerk was hij nu ook officieel predikant.

En in hetzelfde jaar liet hij die kerk achter zich.

George en Carrie Judd Montgomery, het echtpaar dat hem in 1902 in San Francisco tot keuze had gebracht, waren intussen pinkstergelovigen geworden. Dat gebeurde in de jaren na de opwekking

in de Azusa Street in Los Angeles, waar vanaf 1906 de moderne pinksterbeweging ontstond. Pinkstergelovigen leerden wat Torrey ook leerde, de doop in de Geest als aparte ervaring, en ze zagen het spreken in tongen als teken daarvan. De Montgomerys moedigden Olazábal aan dezelfde stap te zetten. Dat deed hij. Efraim Espinoza, die bij de Assemblies of God het Spaanstalige werk coördineerde, schrijft dat hij in hun huis in Californië de doop in de Geest ontving, en noemt daarvoor 1917. De andere bronnen houden 1916 aan.

Hij verliet de methodisten om, zoals de Engelse bronnen het noemen, het “volle evangelie” te preken: bekering, de doop in de Geest, genezing en de verwachting van Jezus’ terugkomst. Op 24 september 1916 werd hij geordend door de General Council van de Assemblies of God.

Eén naslagwerk noemt ook een ordinatie op 14 februari 1918, door Robert J. Craig. Hoe die twee data zich tot elkaar verhouden, kon ik niet nagaan.

Wat beweegt iemand om in één jaar een wijding te ontvangen en dan toch een andere kerk te kiezen? Olazábal heeft daar, voor zover ik kon nagaan, geen eigen verslag over nagelaten. Heb jij ooit iets losgelaten op het moment dat je het eindelijk in handen had?

“DE GRINGO’S HEBBEN DE CONTROLE”

Binnen de Assemblies of God kwam Olazábal terecht in een werk dat volop in beweging was. De Amerikaanse zendeling Henry C. Ball, eerst methodist en daarna pinkstergelovig, begon volgens Espinoza in 1915 het Latijnse werk van de kerk. Volgens de Assemblies of God zelf richtte Ball in 1918 samen met de Mexicaanse leidster Isabel Flores de Latijns-Amerikaanse Conferentie op, die de Mexicaanse pinkstergemeenten bij de kerk bracht. Met de Engelse zen-

delinge Alice Luce gaf Ball een blad en een liedboek in het Spaans uit.

Het grensgebied van Texas was in die jaren hard. In 1922 schreef Ball in het blad van de kerk over een Mexicaanse gemeente bij Edna, waar ook zwarte Amerikanen meezongen in het Spaans. Een witte man kon daar nauwelijks preken, schreef hij, vanwege de rassenwetten. Dat waren de wetten in het zuiden van de VS die witte en zwarte mensen gescheiden hielden.

In die wereld werkte Olazábal als evangelist in Los Angeles, El Paso en verder door Texas. In 1920 begon hij in El Paso de missie Buenas Nuevas, Goed Nieuws. In 1922 stichtte hij er een Bijbelschool. Hij was lang en fors, schrijft Espinosa, en hij trok mensen.

Toen kwam de botsing. Volgens Espinosa ging het tussen Olazábal, Ball en de witte leiding van de Assemblies of God om de vraag wie de Latijnse gemeenten in Zuid-Texas zou leiden, en om de vorming van een eigen Latijns district. Espinosa beschrijft Balls houding tegenover Mexicanen als koppig en betuttelend, en noemt die houding een oorzaak van een grote scheuring. In haar bespreking van zijn boek schrijft Angela Tarango dat Espinosa de beweegredenen aan alle kanten uitlegt.

Dat wil ik ook doen. Ball had het Spaanstalige werk met veel inzet opgebouwd, in een tijd waarin weinig witte Amerikanen naar Mexicanen omkeken. Olazábal zag dat Mexicaanse leiders onder toezicht bleven staan, ook als ze het werk zelf droegen. Beide dingen kunnen waar zijn.

In 1923 vertrok hij, met de zin waarmee dit hoofdstuk begon.

EEN KERK ZONDER VOOGD

Nog in 1923 stichtte Olazábal de Interdenominational Mexican Council of Christian Churches. Volgens Efraim Espinoza gebeurde dat in Houston, samen met andere predikanten. Later kreeg die de naam Concilio Latino Americano de Iglesias Cristianas, het Latijns-Amerikaanse Concilie van Christelijke Kerken. Zowel het Christian History Institute als de naslag op basis van Espinosa noemen het het eerste zelfstandige Latijns-Amerikaanse kerkgenootschap van protestanten in de Verenigde Staten. Een kerk dus die Latino's zelf bestuurden, zonder Amerikaanse moederkerk erboven.

In Los Angeles kwam Olazábal in contact met Aimee Semple McPherson, de bekendste vrouwelijke evangelist van Amerika in die jaren en stichter van de Foursquare-kerk. Volgens de Engelse naslag noemde zij hem de "Mexicaanse Billy Sunday", naar een beroemde Amerikaanse opwekkingsprediker. In maart 1927 bezocht hij met zijn gemeente haar Angelus Temple. Die details komen uit één naslagwerk.

Wat beter vaststaat, is wat daarna gebeurde. McPherson stelde voor het Concilio op te laten gaan in haar kerk. Het Concilio zei nee. Twee bronnen vermelden dat. De man die was weggegaan omdat anderen de controle hadden, gaf die nu niet uit handen, ook niet aan een bewonderaar.

"ZE HADDEN ER HONGER NAAR"

Zijn werk in Mexico zelf begon met een uitnodiging. Volgens het Christian History Institute, dat steunt op een Amerikaans biografisch naslagwerk uit 1938, nodigde een Mexicaanse predikant hem uit om te preken in een grote kerk in Mexico-Stad. Op de eerste avond kwamen er ongeveer vijftienhonderd mensen. Aan het eind

van de week zat de kerk elke avond vol met ongeveer viereenhalfduizend.

Olazábal zei er later over: "Ze hadden er honger naar!" (vrij vertaald).

Een jaartal van die campagne staat er niet bij. De aantallen komen uit een bron die kort na zijn dood verscheen en die vermoedelijk op zijn eigen kring steunt. Ik geef ze door zoals ze daar staan, met die kanttekening.

Ik vind die korte uitroep veelzeggend. Hij zei niet hoe goed hij gepreekt had. Hij zei iets over de mensen die kwamen.

VAN CHICAGO TOT SPANISH HARLEM

Vanaf het eind van de jaren twintig trok Olazábal met grote evangelisatie- en genezingscampagnes door de Spaanstalige wijken van Amerika. Die wijken heten in de VS *barrio's*. Espinosa noemt Los Angeles, El Paso, Chicago, New York en Puerto Rico. Het Christian History Institute voegt San Antonio en Mexico-Stad toe.

In 1929 hield hij een genezingscampagne in Chicago. In 1931 volgde New York, in Spanish Harlem, een wijk in Manhattan waar veel Puerto Ricanen woonden. Volgens de Engelse naslag op basis van Espinosa kwamen er meer dan honderdduizend mensen op af, en waren er ook diensten in een baptistenkerk in Brooklyn. Dat aantal heb ik in geen tweede bron teruggevonden. Het is een schatting van bezoekers over een hele campagne, geen telling van bekeerlingen.

En de genezingen? Ze waren het hart van zijn campagnes. Espinosa schreef zijn eerste grote artikel over Olazábal met genezing al in de titel. Maar in de bronnen die ik kon openen, staat geen enkel concreet genezingsverhaal met een naam, een datum en een getuige.

Ik vertel er hier dus geen. Wie ze wil lezen, moet bij het werk van Espinosa zijn.

Volgens het naslagwerk uit 1938 stichtte Olazábal in Texas tachtig kerken. Ook dat getal komt uit één bron. Efraim Espinoza noemt voor zijn hele beweging aan het eind van de jaren dertig vijftig kerken en naar schatting vijftigduizend aanhangers.

EEN EILAND DAT AMERIKAANS WAS GEWORDEN

Puerto Rico was sinds 1898 een gebied van de Verenigde Staten, een eiland met Spaanstalige bewoners onder Amerikaans bestuur. Ook daar was in de jaren dertig een pinksteropwekking gaande, onder meer in 1933 in Bayamón.

Zijn campagne heette “Puerto Rico para Cristo”, Puerto Rico voor Christus. Over het jaar zijn de bronnen het niet eens. Een artikel van het Hispanic Theological Initiative noemt 1934. De Engelse naslag noemt 1936 en schrijft dat de campagne als mislukt gold. Het Christian History Institute meldt, met het woord “naar verluidt”, twintigduizend bekeerlingen en dertig nieuwe kerken.

Twintigduizend bekeerlingen of een mislukking. Die twee berichten passen slecht bij elkaar. Misschien gaat het om twee verschillende campagnes, misschien om twee manieren van tellen. Ik kan het niet beslissen, en ik laat het daarom open. Wat wel blijft hangen, is een familieherinnering. De schrijfster van dat artikel hoorde haar tante vertellen over genezingsbijeenkomsten op het eiland in de jaren dertig, en zag daarin de campagnes van Olazábal terug.

EEN WEG IN ZUID-TEXAS

In 1936 zocht Olazábal opnieuw aansluiting bij een grotere kerk. Op 10 september van dat jaar kondigde hij aan dat hij zich wilde verbinden met de Church of God van A. J. Tomlinson, een pinksterkerk

uit Tennessee die later Church of God of Prophecy ging heten. Volgens Harold D. Hunter, die de geschiedenis van de Church of God of Prophecy beschrijft, gebeurde dat voor de voltallige jaarvergadering van die kerk. Olazábal had daar in 1932 al de jaarlijkse gezingsdienst geleid. Met hem zou een achterban van vijftigduizend Spaanstaligen meekomen. De vereniging kwam er nooit.

Hij maakte intussen plannen voor campagnes in Zuid-Amerika.

Op 1 juni 1937 raakte hij zwaargewond bij een auto-ongeluk in Texas. Twee bronnen noemen als plaats “Alice Springs, Texas”. Een plaats met die naam is in Texas niet bekend. Waarschijnlijk gaat het om het stadje Alice, in het zuiden van de staat, maar dat staat er niet. De andere bronnen houden het op Texas. Acht dagen later, op 9 juni 1937, overleed hij in het ziekenhuis aan inwendige bloedingen. Hij was vijftig jaar.

Volgens de Engelse naslag werd hij begraven op de Evergreen-begraafplaats in East Los Angeles.

DE AZTEEK EN DE BRUINE MOZES

Na zijn dood raakte Olazábal in de Engelstalige kerkgeschiedenis grotendeels uit beeld. Geschiedenissen van de Assemblies of God vertelden het Latijnse werk vooral via de witte zendelingen. Gastón Espinosa begon dat in de jaren negentig te veranderen. In 1998 schreef hij in *Christian History* over de “stille pinkstergelovigen”, de Latino’s die het verhaal van de pinksterbeweging mee hadden gemaakt maar er nauwelijks in voorkwamen. In 1999 volgde zijn wetenschappelijke artikel over Olazábal, met de titel *El Azteca*.

Espinosa werkte aan een boek met de werktitel *Brown Moses, Bruine Mozes*. Hij ziet in Olazábal wat de Duitse socioloog Max Weber een charismatische profeet noemde: iemand die aan de rand van een bestaande religie opstaat en er een eigen beweging

tegenover zet. Volgens Espinosa helpt zijn leven verklaren waarom vandaag meer dan vijf miljoen Latino's in de Verenigde Staten zich pinkstergelovig noemen. Dat getal komt van Espinosa, de verbinding met Olazábal is zijn duiding.

Ik wil de man niet groter maken dan de bronnen hem maken. Veel getallen rond zijn campagnes zijn niet te controleren. Van de genezingen weten we vooral dat er massaal voor gebeden werd. Over zijn huwelijk en zijn gezin weten we bijna niets. En over de breuk van 1923 hoor je in de geschiedenis twee kanten, terecht.

Wat overblijft, is een levenslijn die je wel kunt volgen. Een moeder in Mazatlán die methodist werd en daarvoor haar man verloor. Een zoon die naar zee wilde en terugkwam. Een predikant die twee keer in één jaar gewijd werd en dan een andere weg koos. Een leider die zei dat Mexicanen hun eigen kerk konden besturen, en die dat ook deed.

Hij stierf na een ongeluk op een weg in Zuid-Texas, met de campagnes in Zuid-Amerika nog in zijn plannen.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): de overgang van zijn moeder naar het methodisme in 1898 en het vertrek van zijn vader; de reis naar San Francisco in 1902 en de rol van George en Carrie Judd Montgomery; de opleiding in San Luis Potosí; de methodistengemeente in El Paso en het semester aan het Moody Bible Institute; het werk voor Torrey in Los Angeles; de methodistische wijding door bisschop A. W. Leonard en de overgang naar de pinksterbeweging in 1916; de ordinatie door de Assemblies of God op 24 september 1916; het vertrek uit de Assemblies of God in 1923 en het conflict met Henry C. Ball en de witte leiding; de stichting van het latere Concilio Latino Americano de Iglesias Cristianas in 1923;

de bijnaam El Azteca; het afgewezen fusievoorstel van Aimee Semple McPherson; campagnes in Los Angeles, El Paso, Chicago, New York en Puerto Rico; de aangekondigde aansluiting bij de Church of God van Tomlinson op 10 september 1936, die nooit werd voltooid; het auto-ongeluk op 1 juni 1937 en zijn dood acht dagen later.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de aantallen in Mexico-Stad (1.500 en 4.500) en zijn uitroep daarover, uit een naslagwerk van 1938; de tachtig kerken in Texas; de vijftig kerken en vijftigduizend aanhangers aan het eind van de jaren dertig (cijfers uit pinksterkerken zelf); de stichting van het Concilio in Houston en het jaar 1917 voor zijn doop in de Geest (één artikel van Efraim Espinoza); de twintigduizend bekeerlingen en dertig kerken in Puerto Rico (“naar verluidt”).

Onbevestigd: de meer dan honderdduizend bezoekers in New York in 1931 (één bron); het jaar van de campagne in Puerto Rico (1934 of 1936) en of die geslaagd of mislukt was; de tweede ordinatie op 14 februari 1918; de plaats van het ongeluk (“Alice Springs, Texas”, waarschijnlijk Alice; het Handbook of Texas kon ik niet raadplegen); de details uit één naslagwerk: geboortedatum en geboorteplaats, het huwelijk met Macrina Orozco in 1914, de naam “Mexicaanse Billy Sunday”, het bezoek aan Angelus Temple in 1927, de begraafplaats.

Duiding: concrete genezingsverhalen heb ik in de geopende bronnen niet gevonden, dus dit hoofdstuk vertelt er geen. Of de genezingen in zijn campagnes wonderen van God waren, is een geloofsvraag. Het beeld van Olazábal als charismatische profeet en zijn betekenis voor de Latino-pinksterbeweging van vandaag is de duiding van Gastón Espinosa.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Wikipedia, "Francisco Olazábal" (startpunt; steunt op Espinosa)
2. Dan Graves, Christian History Institute, "The Holy Spirit Had Olazábal Preach to Mexicans"
3. Gastón Espinosa, "The Silent Pentecostals", Christian History 58 (1998)
4. Gastón Espinosa, "El Azteca: Francisco Olazábal and Latino Pentecostal Charisma, Power, and Faith Healing in the Borderlands", Journal of the American Academy of Religion 67/3 (1999)
5. Louisville Institute, "Brown Moses: Francisco Olazabal and Latino Pentecostal Charisma, Power, and Faith Healing in the Borderlands"
6. Angela Tarango, bespreking van Gastón Espinosa, Latino Pentecostals in America, The Christian Century (2015)
7. Darrin J. Rodgers, "This Week in AG History, July 8, 1922", AG News
8. Isabel Gonzalez, "Cultural Memory from the Margins", HTI Open Plaza
9. Scott Seay, "The Spirit Poured Out on All Flesh: Stone-Campbell Missions and the Emergence of Early Global Pentecostalism", Disciples History
10. Efraim Espinoza, "Hispanic Pentecostalism", Latino Leadership Circle (2006)
11. Harold D. Hunter, "Snapshots of a Spiritual Journey Part 2", Church of God of Prophecy

Wang Mingdao: de ijzeren zoon die viel en weer opstond

Op zondagochtend 7 augustus 1955 preekte Wang Mingdao in zijn eigen kerk in Peking, het huidige Beijing. Het gebouw stond aan de Shijia Hutong, een smalle straat in de oude stad, en heette de Christian Tabernacle. Hij was vijfenvijftig. Zijn preek had als titel: De Zoon des mensen wordt overgeleverd in de handen van zondaars.

Een week eerder had het blad Tianfeng, de stem van de officiële protestantse beweging in China, een aanval op hem gepubliceerd. In de nacht na die dienst, rond één uur, stond de politie aan de deur. Wang werd gearresteerd, samen met zijn vrouw Liu Jingwen en achttien jonge mensen uit de kerk. Kort daarna werd het gebouw verzegeld.

Wang Mingdao zou meer dan twintig jaar in gevangenissen en werk-kampen doorbrengen. Hij werd in China de man die weigerde: eerst de Japanse bezetter, daarna de kerkelijke beweging die de nieuwe regering steunde. Hij is ook de man die één keer wel tekende. Dat hoort bij zijn verhaal, en hij heeft het zelf nooit verzwegen.

Het begon in een belegerde wijk, in de zomer van 1900.

GEBOREN TUSSEN DE KOGELS

In 1900 trok in Noord-China de Bokstersopstand door het land. De Boksters waren een beweging die buitenlanders en Chinese christenen aanviel, omdat ze hen zagen als handlangers van de westerse machten die China toen onder druk zetten. China werd nog geregeerd door een keizer, uit de Qing-dynastie. In Peking vluchtten christenen naar de gezantschapswijk, waar de buitenlandse ambassades lagen. Die wijk werd wekenlang belegerd.

Ook het gezin Wang zat daar. De vader, Wang Zihou, was arts en had banden met westerse zendelingen. Volgens het Biographical Dictionary of Chinese Christianity vreesde de familie om die reden voor hun leven. Nog voor zijn zoon geboren werd, maakte Wang Zihou in de belegerde wijk een einde aan zijn leven. Op 25 juli 1900 werd het kind geboren.

Zijn moeder, Li Wenyi, was lid van de kerk van de London Missionary Society, een Britse zendingsorganisatie. Ze noemde haar zoon Tiezi. Dat betekent ijzerzoon. Het leven dat volgde was hard. Moeder en zoon hadden vaak niet genoeg te eten, en de jongen was zwak en vaak ziek. Ze woonden op een volle binnenplaats tussen arme gezinnen. Volgens zijn Chinese biografie maakte hij daar ruzie, geweld en bedrog van dichtbij mee, en groeide er een sterke afkeer van kwaad in hem.

Op zijn negende ging hij naar de lagere school van dezelfde zendingsorganisatie.

EEN VRIEND DIE HEM OP ZIJN PLAATS ZETTE

In het voorjaar van 1914 kreeg de veertienjarige een flinke berisping van een christelijke vriend. Wat die vriend precies zei, is niet be-

waard. Wel weten we wat Tiezi daarna deed. Hij begon te lezen in de boeken van Xie Hongfu, een Chinese schrijver die werkte voor de christelijke jongerenorganisatie YMCA. Wang schreef later dat hij toen de zin en de verantwoordelijkheid van het leven begon te begrijpen. Met Pasen van dat jaar werd hij gedoopt in een kapel van de London Missionary Society.

Hij droomde in die jaren van een loopbaan in de politiek. China was in 1912 een republiek geworden. In juni 1918 werd hij ernstig ziek. Volgens zijn eigen verslag beloofde hij God dat hij zijn leven aan Hem zou geven als hij beter werd. Hij herstelde, en hij hield zich aan die belofte. Wat er in die ziekenkamer gebeurde, weten we alleen uit wat hij er zelf over vertelde.

Heb jij ooit iets beloofd in een moment van nood, en het daarna vergeten toen het weer goed ging? Wang vergat het niet.

IJSKOUD WATER BIJ BAODING

In 1919 werd hij leraar aan een presbyteriaanse zendingsschool in Baoding, een stad ten zuidwesten van Peking. Presbyterianen zijn protestanten die kinderen dopen en hun kerk laten leiden door ouderlingen. In 1920 nam Wang een nieuwe naam aan: Mingdao. Het betekent ongeveer: de Weg begrijpen, of het Woord begrijpen.

In hetzelfde jaar raakte hij ervan overtuigd dat de Bijbel spreekt over de doop van gelovigen door onderdompeling. Zijn eerdere doop, door besprenkeling, vond hij niet genoeg. Voor de school was dat onaanvaardbaar. Hij weigerde zijn standpunt op te geven en verloor zijn baan, en volgens The Gospel Coalition ook een kans om in het buitenland te studeren. Samen met vijf vrienden liet hij zich onderdompelen. Het was winter. Volgens zijn Chinese biografie gebeurde het in ijskoud water onder een brug buiten Baoding.

Daarna trok hij zich terug in de Westelijke Heuvels bij Peking. Zo vertelde hij het later: in tweeënzestig dagen las hij de hele Bijbel zes keer. Het getal komt uit zijn eigen herinnering. Wat vaststaat, is dat hij uit die jaren kwam als iemand die de Bijbel bijna woord voor woord kende en daar zijn leven op wilde bouwen.

EEN KERK ZONDER BUITENLANDS GELD

Vanaf 1921 preekte hij, eerst in kleine kring. Begin 1925 begon hij in zijn eigen huis met bijeenkomsten. In 1927 startte hij een tijdschrift, het Lingshi Jikan, in het Engels bekend als Spiritual Food Quarterly: Geestelijk Voedsel, vier keer per jaar.

In november 1926 verloofde hij zich in Hangzhou met Liu Jingwen, de dochter van een predikant. In augustus 1928 trouwden ze. Ze kregen een zoon, Tianduo.

De groep in zijn huis groeide. Ze verhuisde een paar keer, naar zalen in de stad. In het voorjaar van 1936 kocht de gemeente grond aan de Shijia Hutong, nummer 42. Op 1 augustus 1937 werd het gebouw in gebruik genomen. Het kreeg de naam Jidutu Huitang, Christian Tabernacle.

Wat deze kerk bijzonder maakte, was haar onafhankelijkheid. Ze hoorde bij geen enkel westers kerkgenootschap en nam geen geld van buitenlandse zendingsorganisaties aan. In het China van die tijd was dat zeldzaam. De meeste protestantse kerken waren gesticht door zendelingen en werden mede door hen betaald. Het Biographical Dictionary merkt op dat Wang al lang vóór de communisten aan de macht kwamen, leefde naar wat later de Drie-Zelf-beginselen zouden heten: een kerk die zichzelf bestuurt, zichzelf onderhoudt en zelf het evangelie verspreidt.

Hij was ook streng. Iemand werd pas gedoopt als hij of zij liet zien dat er echt berouw en een nieuw leven was. Tussen 1933 en 1949

werden er in de Tabernacle ruim vijfhonderdzeventig mensen gedoopt. Dat getal komt uit de telling van de gemeente zelf. Wang zag liever een kleine kerk van echte gelovigen dan een volle kerk van naamchristenen. Hij preekte over bekering, heiligheid en een eerlijk leven, en hij was scherp tegen predikers die volgens hem de Bijbel niet meer serieus namen.

EEN DOODSKIST IN HUIS

In de zomer van 1937, juist in de weken dat het nieuwe kerkgebouw klaar was, viel het Japanse leger Noord-China binnen en nam Peking in. De bezetting zou tot 1945 duren.

De Japanse bezetter wilde de kerken onder controle krijgen. Zo vertelt The Gospel Coalition dat Wang vanaf 1939 weigerde patriottische leuzen in zijn tijdschrift te zetten, zoals van uitgevers geëist werd. Na de aanval op Pearl Harbor in december 1941 werden in Peking de kerken van Britse en Amerikaanse zendingen gesloten. In januari 1942 richtten de Japanners een christelijke federatie voor Noord-China op, waar alle kerken bij moesten aansluiten. Wang werd uitgenodigd. Hij weigerde.

Op 10 oktober 1942 werd hij ontboden bij een Japanse ambtenaar, Takeda Hiroshi. Die legde uit dat de eenheid van de kerken Japans beleid was. Wangs antwoord is bewaard. Vrij vertaald zei hij: "Ik zal nooit een bevel gehoorzamen dat tegen Gods wil ingaat." Aansluiten was voor hem en zijn gemeente onmogelijk, zei hij. Hij beriep zich op het bijbelse gebod om geen ongelijk juk te dragen met mensen die niet geloven.

Zijn biografen vertellen dat hij in die jaren een doodskist in huis had staan. Er gebeurde niets. De Japanners lieten hem met rust, en de Tabernacle bleef open. Wang zag daarin de bescherming van God.

Of er andere redenen waren waarom de bezetter hem ongemoeid liet, weten we niet.

“IK GA NIET”

In 1949 kwam de Communistische Partij in China aan de macht. Eind dat jaar zaten er in de Tabernacle zo’n zeven- tot achthonderd mensen in een dienst. In mei 1950 verscheen in Peking een verklaring van een groep protestantse leiders, het Christelijk Manifest. Het was het begin van wat de Drie-Zelf Patriottische Beweging zou worden. Die beweging moest de protestantse kerken losmaken van het buitenland en ze laten meewerken met de nieuwe staat.

Op papier vroeg de beweging wat Wang al dertig jaar deed. Maar hij weigerde mee te doen. Zijn bezwaar was in de eerste plaats theologisch, schrijven al zijn biografen. Hij zag in de leiding van de beweging mensen die hij modernisten noemde: christenen die volgens hem de kern van wat de Bijbel over Christus leert, weg-uitlegden. Met hen kon hij geen kerk delen. In december 1951 schreef hij in zijn tijdschrift, vrij vertaald: “Ik verlang naar de trouw en de moed van Maarten Luther.”

In juli 1954 werd in Peking een nationale christelijke conferentie gehouden. Leiders van de beweging probeerden hem over te halen. Zijn antwoord, volgens Christian History: “Ik ga niet.” In september organiseerde de beweging in Peking een bijeenkomst waar hij openlijk werd aangeklaagd. Hij zat erbij, keek naar het plafond en zei geen woord. Na afloop mocht hij naar huis.

In de zomer van 1955 schreef hij een lang stuk met de titel Wij, omwille van het geloof. Daarin legde hij nog één keer uit waarom hij niet kon aansluiten. Christian History citeert uit zijn geschriften van die jaren een oproep aan de lezers, vrij vertaald: “Geef niet toe, sluit geen compromis!”

Twee maanden later volgde die nacht van 7 op 8 augustus.

DE VERKLARING VAN SEPTEMBER 1956

Wat er in de cel gebeurde, weten we in grote lijnen. Wang kreeg vijftien jaar. Volgens Christianity Today van april 1957 werden er medegevangenen bij hem in de cel gezet die dag en nacht op hem inpraatten. Volgens andere verslagen hoorde hij dat er christenen waren opgepakt die met hem sympathiseerden, en dat zijn vrouw ziek was in de gevangenis. Volgens The Gospel Coalition was hij bang voor een lange straf of zelfs de doodstraf.

Eind september 1956 sprak hij op een speciale bijeenkomst in Peking een openbare zelfveroordeling uit. Hij bekende een lange lijst van contrarevolutionaire misdaden, dingen die hij volgens alle biografen niet gedaan had. Hij ondertekende een brief waarin hij beloofde de Tabernacle bij de Drie-Zelf-beweging te brengen. Daarna werden hij en zijn vrouw vrijgelaten.

Ik wil hier niet snel overheen lopen. In veel verhalen over moedige christenen wordt zo'n moment weggelaten of kleiner gemaakt. Bij Wang Mingdao kan dat niet, en het hoeft ook niet. Hij heeft getekend. Hij zei dingen die niet waar waren, omdat hij gebroken was.

Wat volgde, was voor hem erger dan de cel. Christianity Today meldde in het voorjaar van 1957 dat hij volgens betrouwbare bronnen een veranderd man was, onder een donkere wolk. Volgens het Biographical Dictionary stortte hij bijna in. Hij zag zichzelf als Petrus, die Jezus verloochende, en op andere momenten als Judas, die Hem verraadde. Hij preekte niet voor de beweging en sloot zich er ook niet bij aan.

Ken je dat, dat je iets hebt gezegd of getekend waarvan je weet dat het niet waar was, en dat het je niet loslaat?

TERUG NAAR HET POLITIEBUREAU

Langzaam kwam hij weer bij. Zijn geloof werd hersteld, schrijft het Biographical Dictionary. Toen deed hij iets wat de meeste mensen in zijn situatie niet zouden doen. Samen met zijn vrouw ging hij naar de politie. Hij trok zijn verklaring in. Hij zei dat de beschuldigingen niet klopten en dat hij ze onder druk had bekend.

Zijn biograaf in het Biographical Dictionary vat het zo samen: hij besloot dat het beter was in de gevangenis te sterven dan te liegen.

De gevolgen kwamen snel. In april werden hij en zijn vrouw opnieuw gearresteerd. Het jaartal verschilt per bron. Het Biographical Dictionary noemt april 1958. The Gospel Coalition noemt 29 april 1957, en een ander verslag spreekt van precies zeven maanden na de vrijlating. Ik heb dit niet kunnen beslissen. Wang kreeg nu levenslang. Liu Jingwen kreeg vijftien jaar.

Watchman Nee, over wie een eerder hoofdstuk in dit boek gaat, zat in die jaren ook gevangen. Twee heel verschillende leiders, met heel verschillende kerken, kwamen in dezelfde jaren op dezelfde plek terecht.

MEER WAARD DAN VEEL MUSSEN

Over de jaren die volgden, weten we vooral plaatsen en jaartallen. Wang zat in verschillende gevangenschappen in Peking. In 1963 lag hij volgens Asia Harvest in de ziekenafdeling van de gevangenis en hoestte hij bloed. Volgens Christian History voelde hij in datzelfde jaar dat zijn geestelijke leven hersteld werd. In 1966 werd hij overgebracht naar een werkkamp bij Datong, in de provincie Shanxi. In april 1968 ging hij naar Yinying in het district Yangquan, ook in Shanxi, waar gevangenen in een kolenmijn werkten. Hij werd geslagen en volgens Asia Harvest maandenlang in handboeien gehouden.

In de zomer van 1971 bereikte een brief van hem de buitenwereld. Hij schreef zijn familie dat ze zich geen zorgen om hem hoefden te maken, omdat hij meer waard was dan veel mussen. Hij verwees naar de woorden van Jezus aan Zijn leerlingen, toen Hij hen voorbereidde op vervolging: *Wees dus niet bevreesd, u gaat veel musjes te boven.* (Mattheüs 10:31)

Een man die vijftien jaar eerder bijna was ingestort, schreef nu dat hij niet bang hoefde te zijn.

Liu Jingwen kwam in de jaren zeventig vrij. Ook hier verschillen de bronnen: 1973, 1974 of 1977. Ze was volgens het Biographical Dictionary aan één oog blind geworden. Ze ging in Shanghai bij hun zoon wonen.

EEN VRIJLATING DIE HIJ WEIGERDE

In november 1979 besloot de regering Wang vrij te laten. Hij was negenzeventig. Maar op zijn vrijlatingspapier stond dat hij een contrarevolutionaire misdadiger was. Hij weigerde te vertrekken. Volgens zijn Chinese biografie zei hij dat hij voor God een zondaar was, maar dat hij voor de wet van het land nooit een misdaad had begaan. Asia Harvest geeft een vergelijkbare uitspraak, vrij vertaald: "Ik ben geen misdadiger."

Het is een wonderlijk beeld. Een oude man die niet uit de gevangenis wil, omdat hij niet nog één keer iets onwaars wil ondertekenen. Drieëntwintig jaar eerder had hij dat wel gedaan.

Op 29 december 1979 brachten de bewaarders hem naar een huis buiten de gevangensmuren. Daarmee was zijn gevangenschap in feite voorbij. In januari 1980 haalde zijn zoon hem op en nam hem mee naar Shanghai.

EEN KAMER IN SHANGHAI

Hij kwam terug als een oude man zonder tanden, bijna blind en bijna doof. Hij had een gehoorapparaat nodig. Hij woonde met zijn vrouw bij hun zoon, vanaf 1983 aan de Wukang Road. In hun woning kwamen mensen bij elkaar om de Bijbel te lezen en te bidden.

Er kwamen ook bezoekers van ver. In 1981 de zendeling David Ade-ney. Op 23 april 1988 de Amerikaanse evangelist Billy Graham. Voor christenen in en buiten China was Wang een symbool geworden van een kerk die haar geloof niet liet voorschrijven. Volgens Christian History heeft zijn weigering mee de weg bereid voor de huiskerken in China, gemeenten die buiten de officiële structuren in woningen samenkwamen.

Hij was geen gemakkelijk mens. Zijn biograaf Stephen Wang schreef dat hij op hoge leeftijd erg koppig werd. Een katholieke recensent van een boek over hem noemde hem een martelaar voor het geloof, en ook een man met misschien te veel trots. Leaders van de Drie-Zelfbeweging zagen hem als iemand die zich afzonderde en niet wilde meebouwen aan een nieuw land. Ik kan die oordelen niet wege-
 Ik zie een man die zijn hele leven moeite had om ergens in mee te buigen, en die daar een hoge prijs voor betaalde.

Op de ochtend van 28 juli 1991 overleed Wang Mingdao in Shanghai. Hij was eenennegentig. Zijn Chinese biografie zegt dat hij de Heer Jezus Christus trouw was tot de dood. Liu Jingwen stierf negen maanden later, op 18 april 1992. Ze werden begraven op de begraafplaats Dongshan, bij het Taihumeer, ten zuidwesten van Suzhou.

TWE E HANDTEKENINGEN

Wie het leven van Wang Mingdao naast elkaar legt, ziet twee momenten waarop hij een papier voor zich kreeg.

In september 1956 tekende hij. Hij was bang, hij was moe, zijn vrouw zat vast. Hij tekende iets wat niet waar was.

In november 1979 kreeg hij weer een papier. Hij was oud, half blind en doof, en de deur stond open. Hij tekende niet.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1900 in de belegerde gezantschapswijk van Peking; de zelfdoding van zijn vader vóór zijn geboorte; bekering rond zijn veertiende; ontslag in Baoding in 1920 om de doop door onderdompeling; huwelijk met Liu Jingwen in 1928; het gebouw van de Christian Tabernacle in 1937; zijn weigering om zich bij de Japanse kerkfederatie aan te sluiten; zijn weigering om zich bij de Drie-Zelf-beweging aan te sluiten; de aanklachtbijeenkomst van 1954; arrestatie in de nacht na 7 augustus 1955; de verklaring en vrijlating in september 1956; het intrekken van die verklaring en de tweede arrestatie; levenslange gevangenisstraf; vrijlating eind 1979; overlijden in Shanghai op 28 juli 1991.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de belofte aan God tijdens zijn ziekte in 1918; de tweeënzestig dagen in de Westelijke Heuvels en het zes keer lezen van de Bijbel; de doodskest in huis en zijn uitleg van de Japanse terughoudendheid als Gods bescherming; de details van zijn geestelijke strijd na 1956; de brief over de mussen uit 1971 (bekend via zijn Chinese biografie); zijn uitspraak bij de vrijlating in 1979.

Onbevestigd of betwist: het jaar van de tweede arrestatie (april 1957 of april 1958); het jaar waarin Liu Jingwen vrijkwam (1973, 1974 of 1977); het jaar waarin hij levenslang kreeg (Wikipedia noemt 1963); het precieze aantal dopelingen, dat uit de telling van de gemeente zelf komt.

Duiding: of zijn verzet tegen de Drie-Zelf-beweging trouw was of ook koppigheid en trots, daarover verschillen christenen, ook die hem bewonderen. Dit hoofdstuk zegt niets over de huidige situatie van de kerken in China.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Biographical Dictionary of Chinese Christianity, “Wang Mingdao” (Engels)
2. Biographical Dictionary of Chinese Christianity, “王明道” (Chinees)
3. Yading Li, “No Compromise”, Christian History 98 (2008)
4. Roy Stults, “Stubborn saint”, Christian History 109 (2014)
5. John Gill, “Wang Ming-Dao: Faithful Under Political Coercion”, The Gospel Coalition (2018)
6. Christianity Today, “Did the Church Fail Them?” (april 1957)
7. Georgina Giles, “The Fall and Rise of Wang Ming Dao”, Evangelical Times (1999)
8. Asia Harvest, “Wang Ming Dao: China’s Son of Iron”
9. Simonetta Carr, “Wang Mingdao: Against the Christless Christianity of the Authorized Church”, Place for Truth (2021)
10. Joann Pittman, “8 Things to Know about Wang Mingdao”, ChinaSource (2015)
11. Timothy P. Muldoon, recensie van Thomas Alan Harvey, Acquainted with Grief, Catholic Books Review
12. Wikipedia, “Wang Ming-Dao”

Son Yang-won: de vader die de moordenaar van zijn zoons een thuis gaf

Op 21 oktober 1948 werden in Suncheon, een stad in het zuidwesten van Korea, twee broers doodgeschoten. Dong-in was vierentwintig. Dong-sin was negentien. Ze waren actief in een christelijke studentengroep. Linkse studenten van hun eigen leeftijd hadden hen opgepakt en mishandeld. Ze werden ervan verdacht dat ze aan de kant van de Amerikanen stonden. Daarna volgden de schoten.

Op de plek waar het gebeurde, aan een winkelstraat die nu Hwanggeum-ro heet, staat sinds januari 2015 een klein gedenk-bord. Het is zestig centimeter breed en honderdtwintig centimeter hoog. Het vertelt wie de broers waren en hoe ze stierven.

Hun vader was predikant in een leprakolonie bij Yeosu, aan de zuidkust. Hij heette Son Yang-won. Hij was zesenzeventig. Kort daarna deed hij iets wat in Korea nooit meer vergeten is. Hij zette zich in om een van de jongens die bij de moord betrokken waren, te redden van de executie. En toen dat lukte, nam hij hem als zoon in huis.

Koreaanse christenen noemen hem sindsdien “de atoombom van liefde”. De Koreaanse Encyclopedie van de Cultuur, het nationale

naslagwerk, noemt hem een martelaar. Hij zat bijna vijf jaar gevangen omdat hij niet voor de Japanse goden wilde buigen. Twee jaar na de dood van zijn zoons werd hij zelf doodgeschoten.

Om te begrijpen hoe een vader zover komt, moeten we terug naar een dorp in het zuiden, en naar een jongen die op school niet wilde buigen.

EEN BUIGING NAAR TOKIO

Son Yang-won werd geboren op 7 juli 1902 in Chilwon, in het district Haman, in de provincie Zuid-Gyeongsang. Als kind heette hij Son Yeon-jun. Hij was de oudste zoon. Rond 1909 werden hij en zijn vader christen. De Koreaanse Wikipedia geeft 1908, de encyclopedie 1909. Volgens de Koreaanse Wikipedia was zijn vader, Son Jong-il, later ouderling in de kerk van Chilwon.

Korea was in die jaren een land dat zijn vrijheid verloor. Japan nam het land in 1910 in. Tot 1945 was Korea een Japanse kolonie. Op school bogen kinderen in de richting van het keizerlijk paleis in Tokio. De keizer gold in Japan als goddelijk.

De jonge Son weigerde die buiging. Hij werd ervoor van de lagere school gestuurd. Een Australische zendeling, Macrae, protesteerde bij de school, en de jongen mocht terugkomen. Zo staat het in de encyclopedie. In het zuiden van Korea werkten in die tijd vooral Australische presbyterianen. Presbyterianen zijn protestanten uit de traditie van Calvijn, met een kerk die geleid wordt door ouderlingen en predikanten. Volgens de Koreaanse Wikipedia doopte Macrae de jongen in 1918.

In 1919 ging hij naar de Jungdong-school in Seoel. Dat jaar brak de Maart 1-beweging uit, een grote, vreedzame opstand voor Koreaanse onafhankelijkheid. Veel christenen deden mee. Zijn vader ook. Hij werd opgesloten in de gevangenis van Masan, en zijn zoon

moest de school in Seoel verlaten. Vijfennegentig jaar later, in 2014, kreeg Son Yang-won van diezelfde school alsnog een eerediploma.

TOKIO, EN WAT HIJ DAAR ZAG

In 1921 vertrok hij naar Japan. In Tokio volgde hij een avondopleiding aan een middelbare school in Sugamo. Hij leefde dus jaren in het land dat het zijne bezette.

Volgens de Koreaanse Wikipedia kwam hij daar in een kerk die zich inzette voor mensen met lepra en voor straatevangelisatie. Het zou hem geraakt hebben. Dat detail heb ik in andere bronnen niet teruggevonden. Wel past het bij wat er daarna kwam.

Terug in Korea trouwde hij met Jeong Yang-sun. De encyclopedie geeft 1924 als jaar. Ze kregen vier zoons en drie dochters. In 1926 begon hij aan het Bijbelinstituut van Zuid-Gyeongsang, een school van de Australische zending. Volgens de encyclopedie werd hij daar een leerling van Ju Ki-cheol, over wie in een eerder deel van deze serie een hoofdstuk staat.

EEN KERK TUSSEN DE ZIEKEN

Zijn eerste plek als hulp-evangelist was de kerk van Sangaewon, een lepra-inrichting bij Busan. Hij bleef er niet lang. Volgens de encyclopedie kreeg hij kritiek omdat hij in Bijbelstudies teksten gebruikte uit *Sungseo Joseon*, een Koreaans christelijk tijdschrift. Hij vertrok en trok als rondreizend evangelist langs dorpen bij Ulsan en Yangsan.

Lepra was in Korea, zoals overal, een ziekte waarvoor mensen bang waren. Wie het kreeg, raakte vaak familie, werk en dorp kwijt. Er waren nog geen goede medicijnen. Wie bij leprapatiënten ging werken, ging wonen aan de rand van de samenleving.

In 1938 rondde Son de opleiding af aan het Presbyteriaans Seminarie in Pyongyang, nu de hoofdstad van Noord-Korea. Volgens de

Koreaanse Wikipedia kregen de studenten hun diploma per post, omdat de school was gesloten. Hij was zesendertig.

Daarna werd hij voorganger van de kerk van Aeyangwon. De encyclopedie geeft 1938. Een Engelstalige studie van Soo Kwang Lee, die steunt op Koreaanse biografieën, noemt 14 juli 1939 als datum van zijn aanstelling. Aeyangwon was een lepra-inrichting bij Yeosu, aan de zuidkust. Ze was begonnen door Amerikaanse zendelingen. Het werk begon volgens een wetenschappelijk artikel in 1909 in Gwangju, toen zending Wylie Forsythe een vrouw met lepra naar het zendingsziekenhuis bracht. De stad Gwangju wilde de lepradorp daarna niet meer. In 1928 was de verhuizing naar Yecheon voltooid, een gebied dat nu bij Yeosu hoort.

Er gaat een verhaal over hem rond dat je in Koreaanse columns tegenkomt. Hij zou op blote voeten naar een gevaarlijke patiënt zijn gegaan, voor hem hebben gebeden en het pus uit zijn wond hebben gezogen. Ik heb het alleen in een latere column gevonden, zonder bron. Het hoort bij de manier waarop hij herinnerd wordt. Of het zo gebeurd is, weet ik niet.

DE GODSDIENST VAN DE KEIZER

In diezelfde jaren dertig verscherpte Japan de druk. Alle Koreanen moesten eer bewijzen bij de shinto-heiligdommen. Shinto is de oude Japanse godsdienst, die toen nauw verbonden was met de verering van de keizer. De regering noemde het een burgerplicht. Veel christenen zagen het als afgoderij.

In september 1938 moest de algemene synode van de Presbyteriaanse Kerk in Korea onder Japanse druk het shinto-eerbetoon aanvaarden. Een deel van de predikanten gaf toe. Anderen weigerden. Een van hen was Ju Ki-cheol, predikant in Pyongyang. Hij stierf op 21 april 1944 in de gevangenis.

Son Yang-won weigerde ook. Op 25 september 1940, na een woensdagavonddienst, nam de politie van Yeosu hem mee. Die datum staat in de Koreaanse Wikipedia en in de studie van Lee. Een Engelstalig profiel zegt dat hij in een preek had gewaarschuwd dat Japan geoordeeld zou worden. Dat profiel is geschreven door een scholier en noemt geen bron. Ik zet het hier dus met een vraagteken neer.

Hoe ver ga je in het gehoorzamen van een overheid? Die vraag stond in de jaren dertig in elke Koreaanse kerk op tafel. Voor Son was het antwoord eenvoudig. Buigen voor een andere god deed hij niet, ook niet als het een burgerplicht heette.

BIJNA VIJF JAAR

Over de jaren in de gevangenis zijn de bronnen niet allemaal even precies. De encyclopedie zegt dat hij van 1940 tot de bevrijding in 1945 vastzat. De Koreaanse Wikipedia geeft meer detail. Eerst tien maanden op het politiebureau van Yeosu. Daarna anderhalf jaar in de gevangenis van Gwangju. In mei 1943 had hij zijn straf uitgezeten, maar hij werd niet vrijgelaten. Hij kreeg een nieuwe veroordeling tot levenslang, en zat daarna vast in Seoel en Cheongju.

Een Australische kerkelijke herdenkingskalender vertelt dat hij in de gevangenis van Gwangju zat, dat het verhaal van Ju Ki-cheol hem inspireerde, en dat hij naar het martelaarschap verlangde. Volgens het Engelstalige profiel stierf zijn vader terwijl hij vastzat. Beide gegevens heb ik niet in een tweede bron kunnen controleren.

Op 15 augustus 1945 gaf Japan zich over. Korea was vrij. Op 17 augustus kwam Son naar buiten, volgens de Koreaanse Wikipedia en de studie van Lee. Hij ging terug naar Aeyangwon. In 1946 werd hij bevestigd als predikant. Volgens dezelfde twee bronnen gebeurde dat in maart, op een vergadering van de presbyterie

van Zuid-Gyeongsang, de regionale kerkvergadering. Hij was toen drieënveertig, en hij had al twintig jaar gepreekt. Tot dan toe had hij gewerkt als evangelist, een voorganger zonder volledige bevestiging.

EEN LAND DAT IN TWEEËN BRAK

De vrijheid duurde kort. Na de Japanse overgave werd Korea langs de achtendertigste breedtegraad verdeeld. In het noorden kwamen de Sovjet-Unie en de Koreaanse communisten aan de macht. In het zuiden de Verenigde Staten en een regering die fel anticommunistisch was. In 1948 werden het twee staten.

In de nacht van 19 oktober 1948 kwam het 14e regiment van het Zuid-Koreaanse leger in Yeosu in opstand. De soldaten weigerden naar het eiland Jeju te gaan, waar de regering een opstand hard neersloeg. Leden van de communistische partij steunden hen. Op 20 oktober namen de opstandelingen ook Suncheon in. Ze executeerden politieagenten, ambtenaren, rechtse families en leden van christelijke jongerengroepen. Op 23 oktober heroverde het regeringsleger Suncheon. Daarna doodden regeringstroepen honderden burgers die als medeplichtig golden. Een Zuid-Koreaanse waarheidscommissie kwam later op 439 tot 2.000 gedode burgers door die represailles. In Korea heet deze geschiedenis het Yeosu-Suncheon-incident. Het is tot op vandaag een pijnlijk hoofdstuk.

Dong-in en Dong-sin zaten in Suncheon. Zo kwamen ze aan de verkeerde kant van een geweer.

WAT HIJ DEED MET DE JONGEN

Na de herovering zochten leger en politie de daders. Wie verdacht werd, kon zonder proces gedood worden. De encyclopedie gebruikt daarvoor het woord standrechtelijke executie.

Een van de gearresteerden was een student die Ahn Jae-seon heette. Hij was betrokken geweest bij de moord op de twee broers. De studie van Lee noemt hem de leider van de groep studenten. Son Yang-won zette zich in om zijn leven te redden. Volgens de Australische herdenkingskalender redde hij hem uit handen van anticomunistische autoriteiten die hem wilden executeren. Toen dat lukte, adopteerde hij hem als zijn zoon. Ahn Jae-seon ging bij het gezin wonen.

Ik heb dit zinnetje vaak gelezen voor ik het echt zag staan. Een vader neemt de jongen in huis die betrokken was bij de dood van zijn kinderen. Aan zijn tafel zitten dan twee lege stoelen en één nieuwe zoon.

Over het hoe gaan meer verhalen rond. Een Koreaanse column vertelt dat Son niet zelf naar de autoriteiten kon, omdat hij moest preken. Hij zou zijn dochter in zijn plaats hebben gestuurd. Die dochter, Son Dong-hee, schreef later zelf een boek over haar vader. Het is ook in het Japans verschenen, maar ik heb het niet kunnen lezen. Dezelfde column vertelt dat hij op de begrafenis van zijn zoons God dankte dat zijn kinderen als martelaren waren gestorven. Er bestaat ook een tekst van hemzelf. Na de dood van zijn zoons schreef Son een dankgebed. Het staat in zijn verzamelde geschriften, die in 2009 in het Engels verschenen. Lee vat het samen in negen punten; in Korea wordt het vaak als tien punten doorverteld. Son dankt God dat zijn twee zoons samen als martelaren stierven, terwijl ze het evangelie brachten. En hij dankt voor een liefdevol hart om een vijand tot inkeer te brengen en als zoon te omarmen. Dat hij dit gebed op de begrafenis uitsprak, komt uit de overlevering. De redding en de adoptie zijn zeker.

Wat er later met Ahn Jae-seon gebeurde, staat alleen in diezelfde column. Hij zou naar een theologische opleiding zijn gegaan, maar gestopt zijn omdat hij het schuldgevoel niet kwijtraakte. Hij zou

aan kanker zijn overleden. Ik kan het niet controleren, en ik laat het daarom bij deze paar zinnen.

DE ATOOMBOM

Het verhaal ging snel rond. Een predikant, Ahn Yong-jun, schreef er een boek over met een titel die bleef hangen: *Sarang-ui wonjatan*, de atoombom van liefde. Na Hiroshima en Nagasaki was dat een woord dat iedereen kende. De bijnaam bleef aan Son Yang-won kleven. Het boek werd volgens de encyclopedie vertaald in het Engels en het Duits, en verfilmd.

Son zelf ging intussen door met zijn werk in Aeyangwon. Hij bleef ook een man die niet boog. In 1949 verzette hij zich tegen de groet aan de nationale vlag. Hij vond dat net zo goed afgoderij. Dat staat in de encyclopedie, kort en zonder toelichting. Ik vind het een veelzeggend detail. Hij had vijf jaar gevangengezeten omdat hij voor de Japanse keizer niet boog. Nu kwam er een eigen Koreaanse regering, en hij boog voor haar symbool ook niet zomaar.

BLIJVEN

Op 25 juni 1950 viel Noord-Korea het zuiden binnen. De Koreaanse Oorlog begon. Binnen een paar weken had het Noord-Koreaanse leger bijna het hele zuiden bezet, ook Yeosu.

Son Yang-won had kunnen vluchten. Dat staat in meerdere bronnen. Hij bleef bij de mensen in Aeyangwon. Op 13 september 1950 werd hij door de communisten gearresteerd. Volgens Lee nam hun veiligheidsdienst in Yulcheon, bij Yeosu, hem in hechtenis. Hij zat ongeveer twee weken vast in Yeosu. De Koreaanse Wikipedia vermeldt dat hij gemarteld werd.

Eind september keerde de oorlog. Na de landing van de Verenigde Naties bij Incheon, op 15 september, trokken de Noord-Koreaanse

troepen zich terug. Son werd met andere gevangenen weggevoerd, in de richting van Suncheon. In de nacht van 28 september 1950 werd hij doodgeschoten bij Mipyong, in een boomgaard aan de rand van Yeosu. Hij was achtenveertig. Sommige bronnen noemen 27 of 29 september. De encyclopedie en de gedenkhal houden 28 september aan.

Hij werd begraven bij zijn twee zoons. Hun drie graven liggen naast de gedenkhal in Aeyangwon.

MARTELAAR VAN WIE?

Na zijn dood werd Son Yang-won een van de bekendste christenen van Korea. Zijn eigen woorden bleven ook bewaard. Volgens de bronnenlijst van de Koreaanse Wikipedia gaf Ahn Yong-jun in 1952 zijn brieven uit de gevangenis uit, en in 1963 een bundel preken. In 2008 verscheen bij het Koreaanse instituut KIATS een keuze uit zijn geschriften in het Engels, *The Apostle of Love and Passion*. Wie zijn eigen stem wil horen, zonder de laag van de latere verhalen, kan daar beginnen.

Zijn schrijversnaam was Sandol. Dat betekent levende steen. Onder die naam bestaan in Korea nog altijd verenigingen die zijn nagedachtenis bewaren. Er kwam een gedenkhal in Yeosu in 1993, en een tweede in zijn geboorteplaats Haman in 2015. Er kwamen een musical, een opera, documentaires. In Suncheon werd in 2015 het gedenkbord voor zijn zoons onthuld. Bij dat bord schreef de Seoul Shinmun dat het ook spreekt over de anticommunistische vaderlandsliefde van de broers.

Daar zit een spanning die ik eerlijk wil benoemen. De Koreaanse theoloog Choi Sang Do schreef in 2013 een proefschrift aan de Universiteit van Edinburgh over hoe protestantse kerken in Korea hun martelaren aanwijzen. Hij nam Son Yang-won als een van zijn twee

grote voorbeelden. Volgens hem werd zijn martelaarschap na de oorlog in een kader van anticommunisme en nationalisme geplaatst. Het verhaal werd ook gebruikt om een vijand aan te wijzen.

Dat maakt zijn leven niet minder echt. Het herinnert wel aan iets wat Son zelf in 1948 deed. Toen iedereen om hem heen bezig was met wie de vijand was, adopteerde hij er een. In 2024 schreef de Seoul Shinmun opnieuw over hem, in een serie over de wortels van het christendom in het zuidwesten. In datzelfde artikel zei een Koreaanse kerkleider dat de kerk in een verdeelde samenleving moet voorgaan in verzoening.

TWEE LEGE STOELN

Wat zou jij doen als iemand je kind iets aandeed? Ik stel die vraag niet om je klem te zetten. Ik weet het zelf niet. Son Yang-won wist het ook niet van tevoren, denk ik. Hij was een man die op school al niet wilde buigen, die in Tokio naar school ging in het land van de bezetter, die bij de leprapatiënten woonde en die vijf jaar in een cel zat. Toen het moment kwam, had hij geen jaren om erover na te denken. Hij had een paar dagen.

Hij gaf de jongen een thuis. De jongen hield zijn eigen naam, Ahn. In de gedenkhal van Aeyangwon liggen nu de brieven die Son uit de gevangenis schreef. Naast het gebouw liggen drie graven: een vader en zijn twee zoons.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1902 in Chilwon (Haman); weigering als scholier om naar het keizerlijk paleis te buigen en tussenkomst van zendeling Macrae; studie in Tokio vanaf 1921; voorganger in Aeyangwon vanaf eind jaren dertig; arrestatie op 25 september 1940 wegens weigering van het shinto-

eerbetoon en gevangenschap tot 17 augustus 1945; bevestiging als predikant in maart 1946; de dood van Dong-in en Dong-sin in Suncheon in oktober 1948; zijn inzet om Ahn Jae-seon van executie te redden en de adoptie; de bijnaam “atoombom van liefde” en het boek van Ahn Yong-jun; zijn arrestatie op 13 september 1950 en zijn dood bij Mipyong eind september 1950.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: dat hij in Tokio geraakt werd door leprazorg; dat hij pus uit de wond van een patiënt zoog; dat hij zijn dochter stuurde om voor Ahn Jae-seon te pleiten; zijn dankgebed na de dood van zijn zoons (een eigen tekst, uitgegeven in zijn verzamelde geschriften; negen of tien punten) en dat hij het op de begrafenis uitsprak; dat Ahn Jae-seon de groep leidde (één studie); het latere leven en de dood van Ahn Jae-seon; dat het voorbeeld van Ju Ki-cheol hem in de gevangenis inspireerde.

Onbevestigd: de preek over Gods oordeel over Japan die tot zijn arrestatie zou hebben geleid; de dood van zijn vader tijdens zijn gevangenschap; het jaar waarin hij in Aeyangwon begon (1938 of 14 juli 1939); de precieze sterfdatum, die in bronnen varieert van 27 tot 29 september 1950; het jaar van de bekering van het gezin (1908 of 1909).

Duiding: dat Son Yang-won een martelaar is, is binnen de Koreaanse kerken algemeen aanvaard. Hoe zijn dood later politiek is ingezet, is een vraag die Koreaanse onderzoekers zelf stellen.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Encyclopedia of Korean Culture (Academy of Korean Studies), lemma □□□
2. Koreaanse Wikipedia, □□□ (startpunt)
3. Seoul Shinmun, 31 januari 2015, gedenkbord voor de twee zoons in Suncheon

4. Seoul Shinmun, 10 mei 2024, Son Won-cheon, "Hands bound in tragedy"
5. Choi Sang Do, "Placing and displacing martyrdom: martyr-making in the Protestant Church in Korea", proefschrift University of Edinburgh, 2013
6. Uniting Church in Australia, "April 21: Joo Ki Chul & Son Yang-won"
7. In-Seok Seo e.a., "Wylie H. Forsythe: Revolutionizing Leprosy Treatment in Modern Korea", ASTRA Salvensis, 2022
8. K-Trip Tips, Son Yang-won Martelaarsgedenkh, Yeosu
9. Kyunghyang Shinmun, 23 juni 2005, over de musical "Atoombom van liefde"
10. Kormedi, Lee Seong-ju, 3 juni 2024
11. Word of Life Press, "My Father, Yang-Won Son" door Son Dong-hee
12. MY HERO, profiel Son Yang-Won
13. Wikipedia, Chu Ki-chol
14. Wikipedia, Yeosu-Suncheon rebellion
15. Soo Kwang Lee, "Son, Yang-Won (1902-1950)", Journal of Korean American Ministries & Theology 6 (2014)

Hassan Dehqani-Tafti: de bisschop die bad voor de moordenaars van zijn zoon

In mei 1980 was bisschop Hassan Dehqani-Tafti voor vergaderingen in Cyprus. Daar hoorde hij dat zijn enige zoon Bahram, veertwintig jaar oud, in Teheran was doodgeschoten. Hij kon niet terug naar huis. Een half jaar eerder was er op hem zelf geschoten, en de kerkleiders om hem heen hadden hem dringend aangeraden weg te blijven.

Dus deed hij het enige wat hij vanaf die afstand kon doen. Hij schreef een gebed. Zijn jongste dochter, toen dertien, vertelde veertig jaar later dat hij het over de telefoon dicteerde aan haar moeder Margaret. Op de begrafenis in Isfahan werd het voorgelezen, in het Perzisch. Het begon, vrij vertaald, zo: “O God, wij gedenken niet alleen Bahram, maar ook zijn moordenaars.”

De man die dat gebed schreef, was in een moslimgezin geboren, in een stadje midden in Iran. Hij werd de eerste Iraniër die als anglicaans bisschop over de kerk in zijn eigen land ging. Hij schreef gedichten, liederen en boeken in zijn moedertaal. De laatste achttwintig jaar van zijn leven woonde hij in Engeland, en het land waar hij voor bad, zag hij nooit meer terug.

Het begon in Taft.

EEN DORP BIJ YAZD

Hassan Dehqani-Tafti werd geboren op 14 mei 1920 in Taft, een stadje in de buurt van Yazd, midden in Iran. Het land heette in die tijd voor buitenlanders nog Perzië. Het was een moslimland, met kleine, oude christelijke kerken van Armeniërs en Assyriërs.

Zijn ouders waren moslim en ze waren arm. Over zijn vader en moeder lopen de bronnen niet helemaal gelijk. Een christelijke journalist schreef in 2016 dat zijn vader schoenmaker was en dat zijn moeder christen was geworden. In de grote Engelse doodsberichten staat dat niet. Daar lees je alleen dat hij een islamitische opvoeding kreeg die later een plek kreeg in zijn leven als volgeling van Jezus. Hij beschreef zijn jeugd zelf in zijn autobiografie uit 1959. Die heb ik niet kunnen inzien, dus over zijn ouders zeg ik niet meer dan dit.

Wel weten we hoe het christelijk geloof in die streek terecht was gekomen. In 1869 begon de Church Missionary Society, een Engels anglicaans zendingsgenootschap, een post in Julfa, de Armeense wijk van Isfahan. Later kwamen er posten in Kerman, in Yazd en in Shiraz. De zending bouwde ziekenhuizen en scholen. In 1912 werd Perzië een eigen anglicaans bisdom, met Engelse bisschoppen. Een anglicaanse kerk is een kerk in de traditie van de Church of England, met bisschoppen, een vaste liturgie en een eigen gebedenboek.

Hassan ging naar zulke kerkelijke scholen. Hij kwam terecht op het Stuart Memorial College in Isfahan, een school van de zending.

ZEVENTIEN JAAR EN GEDOOPT

In 1938 liet hij zich dopen in Isfahan. Hij was zeventien. Voor een jongen uit een moslimgezin was dat een grote stap. De bronnen vertellen niet hoe zijn familie reageerde, en ik ga dat ook niet invullen.

Wel staat vast dat hij snel een leider werd in de groeiende christelijke jongerengroep van de stad. Hij studeerde daarna aan de universiteit van Teheran voor leraar. Van 1943 tot 1945, in de jaren van de Tweede Wereldoorlog, diende hij als officier in het keizerlijke Iraanse leger, waar hij ook als tolk werkte.

Na de oorlog werkte hij twee jaar als leek in het bisdom, onder de Engelse bisschop William Thompson. Een leek is een kerkmedewerker die geen predikant is. In die jaren leerde hij Thompsons dochter Margaret kennen.

EEN PERZISCHE DICHTER IN CAMBRIDGE

In 1947 vertrok Hassan naar Engeland, naar Ridley Hall in Cambridge, een opleiding voor anglicaanse predikanten. De theoloog Kenneth Cragg, die hem goed kende, schreef na zijn dood dat de dichter in hem meteen reageerde op de oude stenen van de universiteitsstad.

Ik vind dat een mooi detail. Daar liep een jonge Perziër tussen de gotische colleges, opgegroeid met de dichters van zijn eigen land, en hij voelde geen tegenstelling. Cragg beschreef hem als iemand die geloofde dat zijn Perzische achtergrond en zijn christelijk geloof bij elkaar konden komen. Daar heeft hij zijn leven lang aan gewerkt.

In 1949 werd hij diaken, in 1950 priester. Hij ging terug naar Isfahan en werd predikant van de St Luke's Church, de kerk die later de kathedraal van het bisdom zou worden. Daar bleef hij tien jaar.

EEN HUWELIJK IN DE OLIECRISIS

In 1952 trouwde hij met Margaret Thompson. Zij was in Engeland voor een opleiding tot verpleegkundige en kwam ervoor terug naar Iran. Het was het jaar van de oliecrisis tussen Iran en Groot-

Brittannië, toen Iran de Britse oliemaatschappij nationaliseerde en de verhoudingen tussen beide landen erg slecht waren.

Volgens haar doodsbericht in de Church Times was Margaret achttien toen ze met hem wilde trouwen. Hij was twaalf jaar ouder. Niet iedereen was er blij mee. Er waren bezwaren, ook van mensen met een koloniale blik, die een huwelijk tussen de dochter van een Engelse bisschop en een Iraanse priester niet passend vonden. Haar ouders steunden het paar wel.

Hier raak je aan iets wat in veel zendingsgeschiedenis meespeelt. De Engelse zendelingen brachten het evangelie, de scholen en de ziekenhuizen. Maar de leiding bleef lang in Engelse handen, en een Iraniër als gelijke behandelen ging niet altijd vanzelf. Margaret en Hassan lieten met hun huwelijk zien dat het anders kon.

Ze kregen vier kinderen: drie dochters en één zoon. Bahram werd op 22 september 1955 geboren in het christelijke ziekenhuis van Isfahan.

In 1959 verscheen Hassans autobiografie, in het Perzisch en in het Engels. De Engelse titel was *Design of My World*. Hij noemde het boek naar het grote koninklijke plein in Isfahan, Naqsh-e Jahan, wat zoiets betekent als het ontwerp van de wereld.

25 APRIL 1961

In 1960 werd hij predikant van de St Paul's Church in Teheran. Een jaar later volgde hij zijn schoonvader op. Op 25 april 1961 werd Hassan Dehqani-Tafti bisschop in Iran. Hij was de eerste bisschop van Iraanse afkomst in het anglicaanse bisdom. Een Engels doodsbericht noemt hem zelfs de eerste etnisch Perzische bisschop in het land sinds de islamitische verovering in de zevende eeuw.

Hij zou dertig jaar bisschop blijven. Zijn kerk was klein, veel kleiner dan de oude Armeense en Assyrische kerken. Anders dan die kerken zocht de anglicaanse kerk ook contact met moslims, en er kwamen mensen met een moslimachtergrond in, zoals hijzelf.

Hij bouwde aan scholen, voor meisjes en voor jongens. Hij schreef liederen en gedichten in het Perzisch.

Van 1976 tot 1986 was hij ook de eerste President-Bishop van de Episcopal Church in Jerusalem en het Midden-Oosten, de anglicaanse kerkprovincie voor die regio. Een Brits blad schreef later dat hij de beweging leidde naar eigen, plaatselijke leiders in de kerken van het Midden-Oosten. Hij was daar zelf het eerste voorbeeld van.

EEN REVOLUTIE DIE HIJ EERST VERWELKOMDE

Eind jaren zeventig kwam Iran in beweging. De sjah, Mohammad Reza Pahlavi, regeerde als vorst met sterke banden met het Westen. In 1978 waren er massale protesten tegen hem. In januari 1979 verliet de sjah het land en in februari kwam ayatollah Khomeini aan de macht. Er kwam een Islamitische Republiek.

Volgens de mensenrechtenorganisatie Article 18, die het boek van de bisschop aanhaalt, verwelkomde hij de revolutie in het begin. Veel Iraniërs hoopten op meer vrijheid en rechtvaardigheid. Voor de kleine anglicaanse kerk liep het anders. De oude Armeense en Assyrische kerken kregen rechten in de nieuwe grondwet. Kerken die moslims bereikten, kregen te maken met beperkingen, inbeslagnames en arrestaties, zo vat een Pools wetenschappelijk artikel het samen.

Het ging snel. Op 19 februari 1979, acht dagen na de machtswisseling, werd dominee Arastoo Sayyah vermoord in zijn kerkkantoor in Shiraz. Hij was de predikant van de kerken in de provincie Fars. In juni en juli werden de christelijke ziekenhuizen in Isfahan en Shi-

raz in beslag genomen. Het ziekenhuis in Isfahan had meer dan honderd jaar mensen verzorgd. In augustus werden het bisschops-huis en de kantoren van het bisdom in Isfahan doorzocht. Papieren, foto's en persoonlijke spullen werden meegenomen of verbrand.

Wat ik hier opschrijf, gaat over 1979 en 1980. Het is geen oordeel over Iran of de mensen die er nu leven. Het is wat er met deze ene kerk en dit ene gezin gebeurde.

VIER KOGELS IN HET KUSSEN

In de vroege ochtend van 26 oktober 1979 kwamen twee gewapende mannen het bisschopshuis in Isfahan binnen. Hassan en Margaret lagen in bed. Er werd vijf keer geschoten. Margaret wierp zich over haar man heen. Eén kogel ging door haar hand. De vier andere kwamen in het kussen terecht, rondom zijn hoofd. Haar doodsbericht in de Church Times noemt het een halo, een stralenkrans van kogel-gaten.

Volgens Article 18 had de bisschop kort daarvoor geweigerd de toegang tot een kerkelijk fonds af te staan. Het bisdom had een trust-fonds, onder meer voor de pensioenen van kerkmedewerkers.

Kort na de aanslag reisde hij af naar Cyprus en Engeland, voor afspraken die al eerder gepland waren. De leiders van de anglicaanse kerken wereldwijd raadden hem aan niet terug te gaan en zijn bisdom van buitenaf te leiden. Margaret ging wel terug naar Iran. Hun kinderen waren daar nog.

Hoe het voelt om op je eigen kussen de gaten te zien waar je hoofd lag, schrijft geen enkele bron. Ik ga het ook niet invullen. Wat wel vaststaat: hij bleef bisschop van Iran.

EEN PASPOORT ALS ONDERPAND

Bahram was inmiddels een jonge man. Hij was op zijn twaalfde naar een kostschool in Engeland gegaan, Monkton Combe, en had in Oxford gestudeerd. In 1978 haalde hij een masterdiploma economie aan de George Washington University in Washington. Daarna ging hij terug naar Iran. Hij gaf les in economie en toneelliteratuur aan het Damavand College in Teheran. In de revolutiejaren werkte hij ook als tolk voor buitenlandse journalisten.

Zijn zus zou in Engeland trouwen. Bahram wilde erheen, maar zijn paspoort werd ingehouden. Volgens de familie en volgens papieren die later in zijn auto werden gevonden, mocht hij het land niet uit. Hij kreeg te horen dat hij zijn paspoort terug kon krijgen als zijn vader het kerkelijke fonds afstond.

Vrienden waarschuwden hem dat hij gevaar liep. Volgens zijn zus weigerde hij weg te gaan, onder meer om bij zijn zussen te blijven.

Op 1 mei 1980 werd Jean Waddell, de secretaresse van het bisdom, in Teheran zwaar mishandeld. Vijf dagen later was Bahram aan de beurt.

DINSDAG 6 MEI 1980

Op dinsdag 6 mei 1980 reed Bahram na het werk weg van zijn college. Zijn auto werd klemgereden door een andere auto. Twee mannen stapten bij hem in en reden met hem naar een verlaten stuk grond bij de Evin-gevangenis. Een jongen van veertien zag hem praten met de twee mannen. Daarna hoorde hij een schot en zag hij twee mensen wegrennen naar een andere auto. Bahram stierf aan een schotwond in het hoofd, voordat hij behandeld kon worden.

Dat alles staat in Iraanse kranten van die maand en in een dossier van het Abdorrahman Boroumand Center, een organisatie die men-

senrechtenschendingen in Iran vastlegt. Wie de daders waren, is nooit door een rechter vastgesteld. Niemand werd veroordeeld. De Iraanse kranten van toen gaven uiteenlopende verklaringen. De familie heeft altijd gezegd dat hij werd gedood omdat hij bij de kerk hoorde, en omdat hij de zoon van zijn vader was.

In *The Hard Awakening* schreef de bisschop een zin die in bijna elk verhaal over hem terugkomt. Zij hadden zijn paspoort genomen omdat ze het zijne niet konden nemen, en vrij vertaald: “ze doodden hem in mijn plaats.”

Wat doe je dan, als vader? Je zit op een eiland, je kunt niet naar je kind, je kunt niet naar je vrouw, je kunt niet eens naar de begrafenis.

EEN GEBED OVER DE TELEFOON

Hij schreef. Eerst een brief, waarin hij volgens de Independent zei dat hij zich verbijsterd voelde, maar heel kalm. Hij schreef ook dat de daders niet wisten wat ze deden. Dat zijn bijna de woorden van Jezus aan het kruis: *En Jezus zei: Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.* (Lukas 23:34)

En hij schreef het gebed dat hij aan Margaret dicteerde. Op 11 mei 1980 werd Bahram begraven na een dienst in de St Luke's Church in Isfahan, de kerk waar zijn vader tien jaar predikant was geweest. Margaret had zijn lichaam geïdentificeerd. Ze sprak op de begrafenis en ze regelde het graf. En het gebed van haar man werd voorgelezen.

Ik geef hier in eigen woorden weer wat erin staat. Hij gedenkt zijn zoon en ook de mannen die hem doodden. Hij dankt God dat de familie door dit verdriet Jezus dichterbij volgt, op de weg van het offer. Hij bidt om liefde die vrij maakt van haat tegen wie hen vervolgen. Hij schrijft dat Bahrams bloed de vrucht van de Geest laat groeien

in de grond van hun ziel. En het eindigt met een bede om liefde die leert hoe je je voorbereidt op je eigen sterfdag.

Ik heb dit gebed vaak gelezen. Wat me telkens raakt, is dat het niet doet alsof het geen pijn doet. Het noemt de moordenaars bij wat ze zijn. En dan bidt het voor hen.

Kun jij dat? Ik weet het eerlijk gezegd niet van mezelf. Hassan Dehqani-Tafti zat met precies die vraag op een eiland in de Middellandse Zee, en hij bad.

EEN BISSCHOP IN BASINGSTOKE

Een paar weken later kwamen Margaret en de dochters naar Engeland. Hassan voegde zich vanuit Cyprus bij hen. Ze dachten dat het voor een paar weken of maanden zou zijn. Het werd de rest van hun leven. Zijn jongste dochter, die later zelf bisschop werd in de Church of England, vertelde dat ze als vluchtelingen aankwamen.

Ze gingen wonen in Basingstoke, in het bisdom Winchester. Bisschop John V. Taylor maakte Hassan daar hulpbisschop. Zo kon hij zijn werk voor Iran blijven doen. Tot 1990 bleef hij bisschop van Iran, vanuit ballingschap. Hij steunde de christenen in Iran, werkte met Iraniërs in Engeland en bleef schrijven en vertalen.

In 1981 verscheen bij SPCK in Londen *The Hard Awakening*, zijn verslag van de revolutie en wat die betekende voor zijn kerk. Een Pools onderzoeker ontdekte later dat ambtenaren van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken het boek vóór verschijning bespraken. Er zaten in die tijd nog Britse medewerkers van het bisdom gevangen in Iran, onder wie Jean Waddell, en de verhoudingen waren gespannen.

Hij richtte een uitgeverij op voor Perzische christelijke boeken. Hij noemde die Sohrab, ter ere van Bahram. Sohrab is de jonge held uit

het Perzische dichtwerk het Shahnameh, die sterft door de hand van zijn eigen vader. Ik weet niet of hij die naam daarom koos. De bron zegt alleen dat het een eerbetoon aan zijn zoon was.

CHRISTUS IN DE PERZISCHE POËZIE

Volgens een bespreking in het blad van de vrienden van de kerk in het Midden-Oosten schreef of vertaalde hij meer dan dertig boeken. Die bespreking noemt hem, vrij vertaald, “een wijze herder, leraar en evangelist”, en ook dichter, liedschrijver en kunstenaar. Tussen 1992 en 1994 verscheen in het Perzisch een driedelig werk over Christus en de Iraniërs. In 2000 kwam het vervolg op zijn autobiografie uit: *The Unfolding Design of My World. A Pilgrim in Exile*. Het ontwerp van zijn wereld had zich verder ontvouwd, en het was een ander ontwerp geworden dan hij in 1959 kon weten.

Na zijn pensioen in 1990 bleef hij tot 2000 betrokken als vertegenwoordiger van de bisschop in Iran.

PARADISE IN WINCHESTER

In 2005 verhuisden Hassan en Margaret naar Oakham, een klein stadje in de Engelse Midlands. Daar overleed hij eind april 2008, zevenentachtig jaar oud. Over de precieze dag en plaats verschillen de bronnen: de Independent noemt 28 april in Oakham, andere bronnen 29 april in Winchester.

De anglicaanse kerkprovincie in het Midden-Oosten schreef bij zijn dood dat de manier waarop hij vergaf wie hem pijn hadden gedaan, vrij vertaald “een onvergetelijke les” was voor de hele anglicaanse wereld.

Hij werd begraven op het terrein van de kathedraal van Winchester, in het stuk dat Paradise heet, de begraafplaats van de bisschoppen en dekenen. Margaret leefde nog acht jaar. Ze stierf op 22 oktober

2016 en werd naast hem begraven. In Isfahan, Shiraz en Teheran waren er herdenkingsdiensten voor haar.

Bahram werd begraven in Isfahan, na de dienst in de kerk van zijn vader. In de kathedraal van Canterbury wordt hij herdacht in de kapel voor de martelaren van onze tijd. Zijn vader ligt ver daarvandaan, in een Engelse tuin die Paradise heet, de man die vanaf een eiland een gebed dicteerde voor zijn zoon en voor de mannen die hem doodden.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 14 mei 1920 in Taft bij Yazd; doop in Isfahan in 1938; opleiding aan Ridley Hall in Cambridge vanaf 1947; predikant van St Luke's in Isfahan (1950-1960); huwelijk met Margaret Thompson in 1952; bisschop in Iran vanaf 1961 als eerste Iraniër; President-Bishop vanaf 1976; de moord op Arastoo Sayyah op 19 februari 1979; de inbeslagnames van ziekenhuizen in 1979; de aanslag van 26 oktober 1979 waarbij Margaret in haar hand werd geraakt; de moord op Bahram op 6 mei 1980; het gebed voor de moordenaars, voorgelezen op zijn begrafenis; ballingschap in Engeland en hulpbisschop in Winchester; *The Hard Awakening* (1981); overlijden in 2008 en begrafenis in Winchester.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: dat hij de revolutie eerst verwelkomde; dat Bahram gedood werd "in zijn plaats"; dat het gebed over de telefoon werd gedictreed (getuigenis van zijn dochter); de reden voor de aanslag (zijn weigering het kerkelijk fonds af te staan) en voor de moord op Bahram komen van de familie en de kerk.

Onbevestigd: dat zijn vader schoenmaker was en zijn moeder christen werd (één journalistieke bron, niet in de doodsbberichten); de

exacte datum en plaats van zijn overlijden (28 april in Oakham of 29 april in Winchester); wie Bahram precies heeft gedood (nooit door een rechter vastgesteld); de naam Sohrab als bewuste verwijzing naar het Shahnameh.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Kenneth Cragg, doodsbericht in The Independent (overgenomen door Persian Anglican Ministry)
2. Article 18, "Bahram Dehqani-Tafti, murdered son of first ethnic Iranian Anglican bishop"
3. Article 18, "Persecution of church members started first week of Revolution"
4. Article 18, "When I was 13, my older brother was murdered on his way back from work"
5. Abdorrahman Boroumand Center, Bahram Dehqani-Tafti
6. Church Times, doodsbericht Margaret Dehqani-Tafti, 9 december 2016
7. World Watch Monitor, 2016
8. Gospel Herald, 2016
9. Anglican Communion News Service, 13 mei 2008
10. Friends of the Holy Land / JMECA, boekbespreking door John Clark
11. Textus et Studia, artikel over The Hard Awakening
12. Studia Religiologica, "Anglikanie w Iranie w czasie Rewolucji Islamskiej"
13. Wikipedia, Hassan Dehqani-Tafti (startpunt)
14. Wikipedia, Diocese of Iran (startpunt)

Nawoord

Een Mohegan die zijn eigen volk bleef zoeken. Een Tongaan die tussen de sterren wilde wonen. Een uitvinder die zei: kijk naar mij. Een jonge man op een plantage die zijn scapulier niet afdeed. Een Azteek die zijn eigen kerk begon. Een ijzeren zoon die viel en weer opstond. Een vader die de moordenaar van zijn zoons een thuis gaf. Een bisschop die bad voor de moordenaars van zijn zoon.

Met dit derde deel staan er vierentwintig mensen in dit boek. Ze komen uit Azië, Afrika, Amerika en Oceanië. Ze verschilden in taal, in kerk en in hoe ze baden. Een paar van hen vielen en stonden weer op. Wat ze deelden, was dat ze bleven, ook toen het hun iets kostte.

Er zijn er nog veel meer. Achter elke naam in dit boek staan anderen die niemand heeft opgeschreven. Ook zij horen bij die grote menigte.

Hierna zag ik en zie, een grote menigte, die niemand tellen kon, uit alle naties, stammen, volken en talen. (Openbaring 7:9)